

CEES VAN DEN AKKER ADVIES

Vooronderzoek Conventionele Explosieven

Opdrachtgever : Dienst Landelijk Gebied
Project : Inrichtingswerken Natuur Winterswijk Oost
Nr : PWE 526901-801H
Gemeente : Winterswijk

Nr: CA / 014-01
Versie: Concept

CEES VAN DEN AKKER ADVIES
Adviseur Opsporen Conventionele Explosieven
Vooronderzoek – Directievoering – Toezicht

Vooronderzoek Conventionele Explosieven

Opdrachtgever : Dienst Landelijk Gebied
Projectnaam : "Inrichtingswerken Natuur" Winterswijk Oost
Projectkenmerk : PWE 526901-801H

Datum: 27 januari 2014	Datum:
Opgesteld door: Dhr. C. van den Akker Onderzoeker/Auteur	Opdrachtgever:

Versie: Concept

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze rapportage mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Het is de opdrachtgever toegestaan voor intern gebruik kopieën te maken zonder toestemming van de auteur.

<u>INHOUDSOPGAVE</u>	pagina
1. <u>Inleiding</u>	5
1.1 Aanleiding.....	5
1.2 Doelstelling.....	5
1.3 Verantwoording.....	5
2. <u>Onderzoeksmethode</u>	6
2.1 Algemeen.....	6
2.2 Inventarisatie bronnenmateriaal.....	6
2.3 Beoordeling bronnenmateriaal.....	6
2.4 Afbakening van het onderzoek gebied.....	6
3. <u>Inventarisatie bronnenmateriaal</u>	7
3.1 Eerder uitgevoerde onderzoeken.....	7
3.2 Geraadpleegde bronnen.....	7
3.3 Optionele bronnen.....	7
4. <u>Samenvatting van gebeurtenis</u>	7
5. <u>Beoordeling bronnenmateriaal</u>	7
5.1 Literatuur.....	7
5.2 Gemeente en streekarchief.....	38
5.3 Archief Cees van den Akker Advies.....	39
5.4 Luchtfoto's.....	44
5.5 Explosieven Opruimings Dienst Defensie.....	44
6. <u>CE- Risicokaart</u>	45
7. <u>Leemten in kennis en bronnenmateriaal</u>	47
8. <u>Vaststellen en afbakenen van verdacht gebied</u>	47
9. <u>Conclusie en Advies</u>	47
10.1 Conclusie vooronderzoek.....	47
10.2 Advies.....	47
10. <u>Bijlagen</u>	48

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding

In de periode 1940-1945 tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben zich zware oorlogshandelingen voorgedaan. Winterswijk en met name het stationsemplacement met de toenmalige spoorbanen binnen de gemeente zijn doelwit geweest van bombardementen en/of beschietingen. Als gevolg van deze oorlogshandelingen kunnen op bepaalde locatie's niet gesprongen conventionele explosieven of delen daarvan in de bodem voorkomen.

De aanleiding tot het uitvoeren van een historisch vooronderzoek CE vloeit voort uit het voornemen van DLG, om op verschillende locaties in het buitengebied van Winterswijk Oost, in het kader van inrichtingswerken t.b.v. natuur grondwerkzaamheden uit te laten voeren.

1.2 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is, beoordelen of er indicaties zijn welke wijzen op het al/dan niet te verwachten CE binnen het projectgebied.

Welke soort, hoeveelheid en verschijningsvorm van CE kunnen worden verwacht?

Het onderzoek zal resulteren in een conclusie met een advies over de te nemen vervolgstappen bij de mogelijke aanwezigheid van CE.

De classificatie **verdacht** wordt gegeven indien er sprake is van de vermoedelijke aanwezigheid van CE, welke na de Tweede Wereldoorlog in de bodem zijn achtergebleven. Dit op basis van twee of meer onafhankelijk verifieerbare bronnen. indien slechts één bron is aangetroffen, wordt dat duidelijk aangegeven in de rapportage.

De classificatie **onverdacht** wordt gegeven indien er geen indicaties zijn die wijzen op de aanwezigheid van CE in het onderzoeksgebied.

1.3 Verantwoording

Het vooronderzoek is conform de opdracht uitgevoerd volgens de norm WSCS-OCE. door C. J. E. M. van den Akker. (senior adviseur OCE)

De definitieve beslissing t.a.v. de aanvaardbare veiligheidsrisico's voor het project- gebied behoort te worden genomen door het bevoegd gezag, de gemeente Winterswijk.

2. ONDERZOEKSMETHODE

2.1 Algemeen

Het vooronderzoek bestaat uit het inventariseren en het beoordelen van historische bronnenmateriaal. Het resultaat van een vooronderzoek is een rapportage en een CE – risicokaart.

Het vooronderzoek is uitgevoerd en geschreven conform het WSCS-OCE: 2012, versie 1.

2.2 Inventarisatie bronnenmateriaal

Het bronnenonderzoek vindt plaats op basis van een inventarisatie van:

- Gebeurtenissen die hebben geleid tot de mogelijke aanwezigheid van explosieven (indicaties);
- Gebeurtenissen die hebben geleid tot het niet aanwezig zijn van explosieven (contra-indicaties).

2.3 Beoordeling bronnenmateriaal

In deze fase van het vooronderzoek worden de indicaties en contra-indicaties uit het bronnenonderzoek beoordeeld. Op basis daarvan wordt vastgesteld of er sprake is van een explosieven verdacht gebied. Indien er sprake is van een verdacht gebied, dan wordt tevens bepaald:

- De (sub)soort, het aantal en de verschijningsvorm van de vermoedelijke explosieven;
- De horizontale en verticale afbakening van het verdachte gebied.

3 INVENTARISATIE BRONNENMATERIAAL

3.1 Eerder uitgevoerde onderzoeken:

In opdracht van de gemeente Winterswijk is eerder een onderzoek naar niet gesprongen explosieven uitgevoerd. Dit onderzoek had betrekking op het spooremlacement, rapport Historisch vooronderzoek naar de mogelijkheid van aanwezige explosieven uit de Tweede Wereldoorlog op het spoorweginemplacement Winterswijk, Kenmerk S 2008.015 d.d. maart 2008.

3.2 Geraadpleegde bronnen

Ten behoeve van dit onderzoek zijn alle verplichte bronnen geraadpleegd:

- Literatuur;
- Gemeentelijk en streekarchief;
- Databas EODD archief;
- Luchtfotocollectie Bibliotheek Wageningen Universiteit;
- Luchtfotocollectie Topografische Dienst.

3.3 Optionele bronnen:

- Opgave van uitgevoerde bombardementen en neergekomen vliegtuigen.
Archief Cees van den Akker Advies;
- Collectie historische kaarten kadaster;
- Websites.

4 SAMENVATTING VAN GEBEURDENISSEN

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben zich in Winterswijk en omgeving zware oorlogshandelingen voorgedaan. Deze oorlogshandelingen bestonden voornamelijk uit beschietingen en bombardementen door jagers en bommenwerpers van zowel Duitse als geallieerde zijde op het spooremlacement van Winterswijk. Alleen al op het spoor en station zijn in de periode 19 november 1944 t/m 4 maart 1945 ongeveer 300 bommen afgeworpen. In de aanloop naar de bevrijding, wanneer de geallieerden vanuit het zuidoosten optrekken naar Winterswijk wordt kort maar hevig gevochten in het Woold.

5 BEOORDELING BRONNENMATERIAAL

5.1

Literatuur:

Op de volgende pagina's is relevante informatie overgenomen uit de boeken;

5.1.1

"Winterswijk in de Tweede Wereldoorlog" door Willem Winterdink, uitgegeven door Vereniging het Museum Winterswijk (pag. 8 t/m 26 van dit rapport).

5.1.2

Herinneringen aan de bevrijding van Winterswijk door H.B. Aalbers, J.G. Ruwhof. (pag. 26 t/m 31 van dit rapport).

5.1.3

Winterswijk in oorlogstijd (pag. 32 t/m 37).

Resultaat literatuur onderzoek

Geraadpleegde literatuur levert geen aanwijzingen op welke duiden op mogelijke CE binnen het projectgebied.

Conclusie:

Er wordt niet verwacht CE aan te treffen binnen het projectgebied.

Fragmenten uit het boek Winterswijk in de Tweede wereldoorlog door willem Winterdink

Als Winterswijker aan de grebbelinie

Het weekend vóór de tiende was ik nog met verlof geweest. Op maandagavond kwam ik weer in Wageningen, waar we in de Julianaschool waren ondergebracht. Op dinsdag werden alle verloven ingetrokken. De jongens die de dag ervoor met verlof waren gegaan, moesten meteen weer terugkomen. In de nacht van woensdag op donderdag stond ik op wacht, ergens op de weg tussen Wageningen en Rheden. Ook die donderdag nog. Een jong paartje dat daar in de buurt woonde, trouwde toen. Te hunner eer hebben we de wacht in het geweer geroepen. Natuurlijk werd dat op prijs gesteld, maar prettige wittbroodsdagen zullen ze niet gehad hebben... Om vijf uur 's middags was mijn wachtijd afgelopen en ik kon weer naar ons verblijf terugkeren. 's Avonds om negen uur kwam het alarm. We moesten ons allemaal gereed maken. Wel konden we nog een poos op onze brits gaan liggen, maar in volledig tenue. Om één uur die nacht kwam er groot alarm. We moesten allemaal naar onze stellingen. Dat was al wel vaker gebeurd in de mobilisatietijd, maar deze keer hadden we toch echt het gevoel dat het menens was. Enige tijd later kregen we het bericht dat Duitse troepen de grens waren gepasseerd. Toen het licht begon te worden kwamen drommen vliegtuigen over. Onze luchtdoelartillerie schoot er verschillende neer. Dit droeg natuurlijk in geen enkel opzicht bij tot vermindering van de spanning. Wanneer zouden de Duitsers voor onze stellingen verschijnen???? Wapens werden nog eens nagekeken. Een kerseboom die in ons schootveld stond werd alsnog omgehakt. Later zouden de Duitsers zich er mooi achter kunnen verschuilen. Een kraan die dienst had gedaan bij de bouw van stellingen en het graven van een tankgracht, werd dwars over de weg geplaatst om eventuele tanks of pantserwagens te hinderen. Al vroeg in de morgen had de burgerbevolking het bevel gekregen te evacueren. Ze werden met boten via de Rijn naar het westen gevoerd. Ook ons pas getrouwde paartje moest evacueren. Hun eerste huwelijksnacht was wreed verstoord... De nacht daarop mochten we om beurten proberen te slapen in de daarvoor gebouwde nissen achter in onze stellingen. Ofschoon ik al twee nachten niet in bed was geweest, kwam er door de spanning en de nervositeit van slapen niet veel. Op een moment hoorden we dat Wageningen al bezet was en enige tijd later kwamen we onder mortiervuur te liggen. De luchtdruk die ontstond door de ontplofende granaten benam ons de adem. De spanning in de stellingen steeg...

27

van het dorp, zodat de mensen 's nachts hun heil zoeken bij kennissen op de buurt. Een ingezonden stuk in de courant wijst de mensen echter op het idiote van hun gedrag. Dan keert de rust terug. Later, op 26 juli, vallen er bommen, waarbij in het Woold boerderij 'Pas-op' totaal wordt verwoest. De mensen beginnen in de gaten te krijgen dat er inderdaad een andere tijd is aangebroken en dat men nog veel zal moeten meemaken.

Willem Winterdink

Luchtbescherming, luchtverdediging en de spoorwegen

In dit artikel worden de luchtbescherming, de luchtafweer en de spoorwegen gedurende de oorlog belicht. Hoewel het verschillende onderwerpen zijn, hebben ze toch veel met elkaar te maken. De luchtbescherming is een civiele instelling, die al voor de oorlog was opgericht en de haar toebehoortende taken ook de hele oorlog door heeft volbracht. Zij werkte samen met de luchtafweer die, nadat Nederland was bezet, een defensiegordel instelde onder de naam Kamhuberlinie. Van deze linie maakte ook Winterswijk deel uit. De spoorwegen tenslotte kregen het wel zeer zwaar te verduren door de geallieerde luchtaanvallen gedurende het laatst van de oorlog. Hierover gaat dan ook het grootste deel van dit artikel.

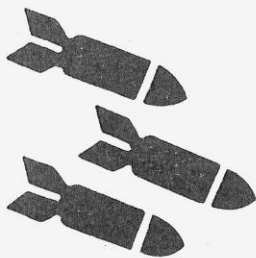
Luchtbescherming

Al ver voor het uitbreken van de oorlog had de regering opdracht aan de gemeente gegeven om een eigen organisatie op te richten voor de luchtbescherming. Dit om de burgers te beschermen tegen rampen die konden worden veroorzaakt door de moderne luchtoorlog.

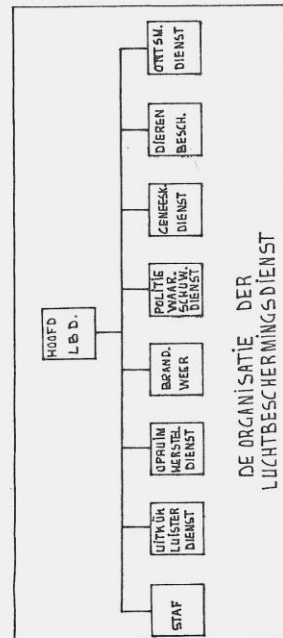
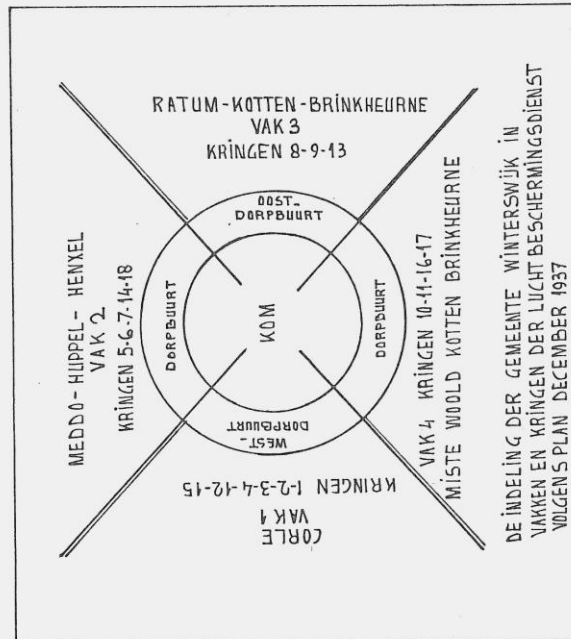
Winterswijk was hiertoe ingedeeld in vakken, welke op hun beurt weer in kringen waren onderverdeeld. Zo bestond vak 1 uit de buurtschap Corle, West-Dorpbuurt en een gedeelte van de kom van het dorp. De verdere indeling in vakken is hier schematisch weergegeven. Het geheel stond onder het Hoofd van de Luchtbeschermingsdienst. Deze organisatie omvatte de diensten staf, uitkijk/luisterdienst, opruimings/hersteldienst, brandweer, politie-waarschuwingsdienst, geneeskundige dienst, dierenbeschermingsdienst en de ontsmettingsdienst.

De staf zetelde op het gemeentehuis en regelde onder meer het geven van luchtalarm. Hiervoor werden op vijf plaatsen sirenes geplaatst, namelijk op het dak van café Flora, naast de Harmonie, op het gemeentehuis, op het pand van kruidenier-eierhandel Oonk aan het Weurden en op het pand van Heusinkveld aan de Misterweg.

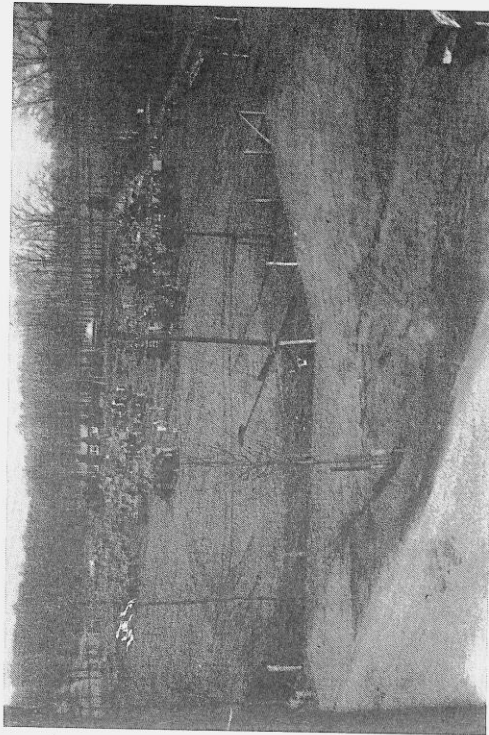
De uitkijk- en luisterdienst kon men al lang voor de oorlog zien oefenen op het dak van de Rijkslandbouwwinterschool, waar speciaal voor dit

doel een houten gebouwte was neergezet. De dienst had tot taak het waarnemen en herkennen van vliegtuigen. De leden hadden hiervoor een speciale opleiding genoten. Ze hadden radioapparatuur ter beschikking, waardoor ze in contact stonden met het gemeentehuis en posten in de naburige gemeenten. De uitkijk- en luisterdienst moest tevens beoordelen of luchtalarm gegeven moest worden of niet. Later werd alles vanuit het gemeentehuis geregeld.

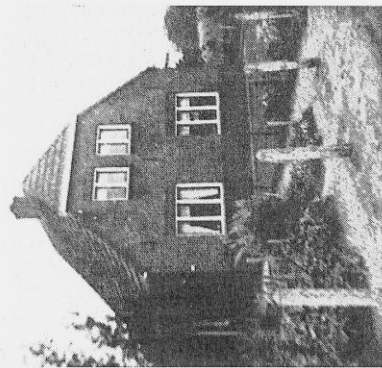
Engelse tanks op een terrein aan de Groenloseweg naast de Harmonie. Op de paal vooraan de sirene voor luchtalarm.

De opruimings- en hersteldienst ontfermde zich onder meer over blindgangers, niet ontplofte bommen, in nauwe samenwerking met de militaire autoriteiten van de Luftwaffe.

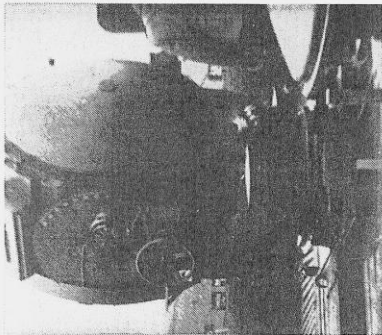
Luchtafweer

Was er aanvankelijk weinig sprake van luchtactiviteit van geallieerde zijde, op de grond kon men waarnemen dat de Duitse Weermacht drukdoende was met het inrichten van een luchtafweersysteem, door het plaatsen van luchtafweerkanonnen, luisterapparaten en zoeklichten. De hiervoor verantwoordelijke afdeling van de weermacht was de gronddienst van de Luftwaffe. Deze zeer efficiënte organisatie omvatte verschillende afdelingen, waaronder de Luftnachrichtendienst, die onder generaal Fellgiebel stond. Zo werden ook in Winterswijk op verschillende plaatsen zoeklichten en luchtafweerbatterijen opgesteld, onder meer bij het huis van de familie Vredenberg aan het Hilbelinkspad (nu laan van Hilbelink). De zoeklichten stonden ongeveer drie kilometer van elkaar verwijderd. Een combinatie van zes zoeklichten vormde een batterij. Een zoeklicht bestond uit een groot rond stalen geheel, waarin via een lenzenstelsel het

De woning van de familie Vredenberg aan het Hilbelinkspad en een zoeklicht zoals dat in 1940 achter de woning werd geplaatst.

licht werd gebundeld tot een straal. Dit licht ontstond door een speciale lamp bestaande uit koolspitsen, die dicht bij elkaar werden gebracht. Hierdoor werd een vonk getrokken, die een zeer scherp licht gaf. Voor de voeding van de zoeklichten zorgden aparte generatoren, die dicht bij de zoeklichten waren geplaatst. Al deze apparaten stonden dus achter het huis van de familie Vredenberg. Het dichtstbijzijnde zoeklicht stond bij boerderij Hoornborg in de Brinkheurne.

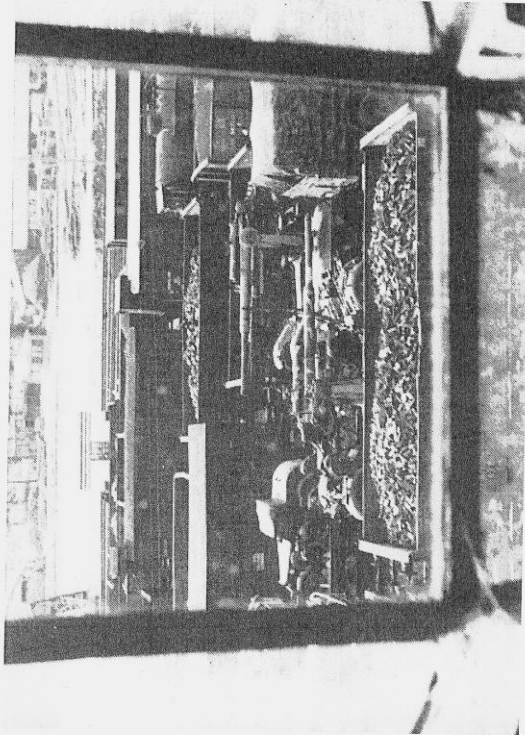
De bemanningen van de zoeklichten en kanonnen stonden telefonisch met elkaar in contact. Hiertoe waren her en der kabels langs wegen, huizen en bomen gespannen. Deze kabels werden wel eens doorgeknipt. Daarom werd door de Duitsers een kabelwacht ingesteld, waar ook burgers bij waren ingedeeld.

Bij nachtelijke geallieerde luchtaanvallen werden de zoeklichten ontstoken en dan kon men zien hoe ze met hun enorme lichtbundels de lucht afstrekten op zoek naar vijandelijke vliegtuigen.

De spoorwegen

Op spoorweggebied is er in de jaren 40-45 op verschillende gebieden heel veel gebeurd. Laten we eerst eens bekijken, welke functie de spoorwegen

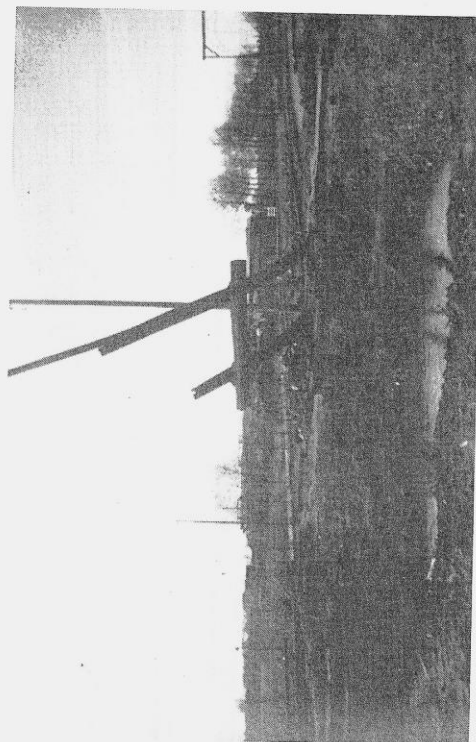
in die tijd hadden. Opvallend is, dat zij zowel voor het burgerlijke alswel voor het militaire verkeer van groot belang waren. Reeds bij afkondiging van de mobilisatie, in 1939, gold de trein als belangrijkste vervoermiddel. Een groot deel van het materiaal werd dan ook door de regering gevorderd. Toen de oorlog uitbrak, verscheen als eerste een Duitse pantstrein op het emplacement in Winterswijk. Deze kwam vanuit Borken en kon tenslotte tot aan Zutphen doorrijden. Na de capitulatie kwam geleidelijk de normale treinloop weer op gang. Deze toestand heeft geduurd tot september 1944. Na de landing van het Britse leger bij Arnhem veranderde de situatie drastisch. Vóór die tijd reed er wel eens een militaire trein via station Winterswijk, vanaf dat moment werden de spoorlijnen naar en van Winterswijk intensief door de Duitse Weermacht gebruikt. Het is dan ook begrijpelijk dat de toenmalige Londense regering de Nederlandse spoorwegmensen op 17 september 1944 het sein gaf dat zij moesten onderduiken. Op deze wijze hoopte men het Duitse militaire verkeer lam te leggen. En van toen af was het railvervoer een zuiver Duitse aangelegenheid geworden.

Onder mysterieuze omstandigheden genomen foto van treinen met oorlogsmaterieel op het emplacement. We zien onder meer legervoertuigen en tankafweergeschut.

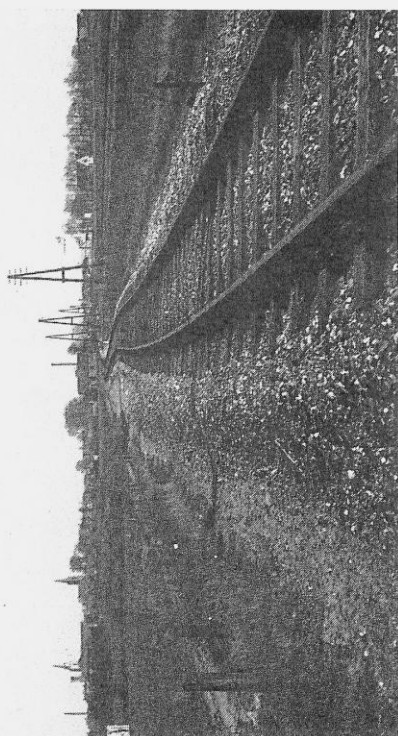

stations en spoorlijnen waarop militair vervoer plaatsvond. Vrijwel steeds werden de aanvallen uitgevoerd door jachtvliegtuigen van de Tweede Tactische Luchtmacht, van het type Spitfire, Typhoon of Tempest. Er werd dan geschoten op de lokomotief, op de munitiewagens of op andere belangrijke doelen. Het kaliber van de bommen was tot 500 kg. Verder gebruikte men fragmentatiebommen, ook wel splinterbommen genaamd. De Duitsers trachtten zich tegen deze aanvallen te verweren door het plaatsen van luchtafweergeschut, zowel op de stationsemplacementen als op de treinen. Na een bombardement was er meestal aanzienlijke schade aan de lijn ontstaan, zodat de treinloop stagneerde. En dat was natuurlijk de bedoeling van de Geallieerden. Er zijn dagen geweest waarop de lijn Winterswijk-Zutphen twee of drie keer een luchtaanval kreeg te verduren. De omwonenden ondervonden door de aanvallen de nodige hinder, zozeer zelfs dat hele gebieden moesten worden geëvacueerd. Dat gebeurde in Winterswijk met de Morgenzonweg, Parallelweg, Keizerstraat, Misterweg en de nabijgelegen straten. Vooral aan de Morgenzonweg werden hele panden vernietigd. Als er een spoorlijn was vernield, dan werd door de Duitse Weermacht alles gedaan om de lijn te herstellen. Voor dit soort zaken hadden de Duitsers een organisatie in het leven geroepen on-

Een voltreffer op het zuidelijke deel van het emplacement.

105

Ontzette rails na een luchtaanval ten noorden van Winterswijk.

Toen de Geallieerden vanuit Frankrijk naar het noorden oprukten, kwam Nederland langzamerhand steeds meer in de frontlinie te liggen. Dit had directe gevolgen voor het treinverkeer in de Achterhoek. De lijnen Winterswijk-Zutphen en Winterswijk-Arnhem werden belangrijke aanvoerroutes voor de Duitse Weermacht. De Geallieerde luchtmacht, die vrijwel dagelijks verkenningsvluchten boven de spoorlijnen deed uitvoeren, kreeg dit natuurlijk door. Geregeld maakte de Tweede Tactische Luchtmacht foto's van dit gebied, die na terugkeer op de basis direct werden ontwikkeld. Bleek uit de opnamen dat er belangrijk militair verkeer via de spoorwegverbindingen was, dan werd soms nog wel dezelfde dag een luchtaanval op het betreffende stuk spoorlijn uitgevoerd. Voor de Duitse Weermacht waren deze aanvallen erg hinderlijk, voor de Nederlandse bevolking waren ze zelfs levensgevaarlijk. Het was dan ook niet voor niets dat de Nederlandse regering in Londen door de Royal Airforce pamfletten in de Nederlandse taal liet verspreiden, waarin duidelijk werd gezegd dat de Nederlanders zich niet moesten ophouden in de buurt van

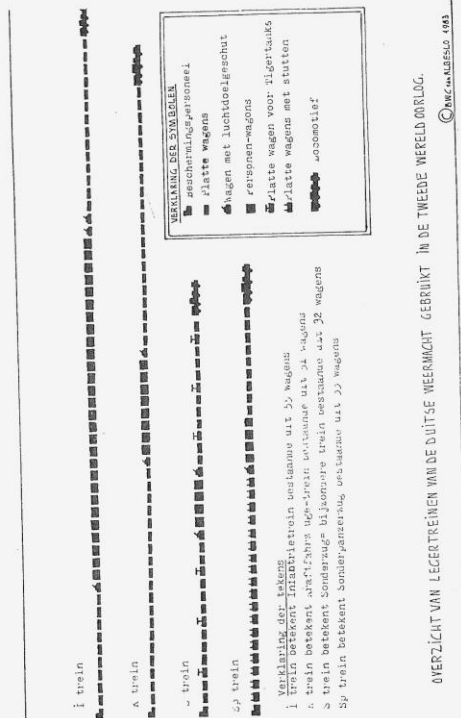
104

der de naam Organisatie Todt. Een zekere Todt was de oprichter. Er werd voornamelijk voor het leger gewerkt. Deze organisatie heeft bijvoorbeeld alle bunkers aan de Kanaalkust ontworpen en gebouwd. Ook herstelwerk na aanvallen van de tegenstander hoorde tot haar taken. In het kader van de Arbeitseinsatz waren er ook Nederlandse burgers bij ingedeeld. In Winterswijk had de organisatie verscheidene percelen gevorderd, waarin men zijn onderkomen vond. Het was dus een semi-militaire organisatie.

Laten we nu bezien welk materiaal en wat voor treinen de Duitse Weermacht tijdens de oorlog gebruikte. Zij waren natuurlijk het doel van de Geallieerde Luchtmacht. Men had standaard-troepentreinen en wel vier soorten:

1. De I-treinen of Infanterietreinen. Dit was een combinatie van 55 wagons, met 350 officieren en manschappen, 10 lichte voertuigen en 10 zware voertuigen van maximaal 22 ton per stuk.
2. K-treinen of Kraftfahrzüge, bestaande uit 51 wagons met 250 soldaten als begeleiding, 20 zware voertuigen en 20 lichte voertuigen met verdere uitrusting.
3. S-treinen, of Sonderzüge, bestaande uit 32 wagons, met zware tanks en gemechaniseerd geschut. Op deze trein waren 125 militairen en 4 tot 6 zware Tigertanks of 6 tot 8 Pantser-tanks, voorzien van uitrusting.

4. SP-treinen, of Sonderpanzerzüge. Dit waren speciale treinen, bestaande uit 33 wagons, die ongeveer 20 tanks van de middenklasse vervoerden.

Deze militaire treinen werden op speciale stations samengesteld. Ook de debarkering vond op zulke stations plaats. Hoelang het samenstellen van zo'n trein duurde, hing af van het soort trein en van de vraag hoe belangrijk hij was. Soms duurde het 2 uur, soms wel 12 uur. Het ontladen nam gewoonlijk de helft van de tijd. Deze treinen reden ongeveer 100 km per uur.

De Geallieerde Luchtmacht verkreeg gegevens via foto's maar ook via Ondergrondse en Inlichtingendiensten. Deze werden doorgespeeld aan de Intelligence, die alle gegevens bundelde. Van groot belang was bijvoorbeeld inzicht in het vervoer van V-wagens. Zij werden vaak via het spoor van Hengelo naar Zutphen vervoerd en deze lijn is dan ook vaak onder vuur genomen. Sinds de luchtlanding bij Arnhem werd de intensiteit van de aanvallen opgevoerd. Nu volgt een voorval dat de schrijver zelf maakte: Op eerste Kerstdag 1944 vond om ongeveer half elf 's morgens in de buurt van de steengroeve in Ratum een luchtgevecht plaats tussen een eenheid van de Tweede Tactische Luchtmacht en een eenheid van de Duitse Luftwaffe. In een kort hevige gevecht kwamen de vliegtuigen in de nabijheid van het centrum van Winterswijk. Op dat moment werd een toestel van de Royal Air Force neergeschoten. Het was een Hawker Typhoon die de spoorlijn Winterswijk-Doetinchem had aangevallen. Het toestel stortte neer aan de Tuberweg, juist op de plaats waar nu het Streekziekenhuis staat. De vlieger, P.C.N. Green uit Rhodesië kwam daarbij om het leven.

Na de luchtlanding bij Arnhem gingen de spoorwegmensen in staking op advies van de Nederlandse regering in Londen. Het treinverkeer kwam nu onder leiding van de Deutsche Reichsbahn, de toenmalige Duitse spoorwegen. Overal op de stations kwam Duitse bezetting en voor de Nederlanders gold het advies: wegblijven van stations en spoorlijnen. Er is al wat vermeld over de activiteiten van de Tweede Tactische Luchtmacht. Verkenningsvluchten werden uitgevoerd door de zgn. Reconnaissance, de verkenningafdeling. Als vernietiging van het doel werd overwogen, dan werd de Fighterafdeling van de Tweede Tactische Luchtmacht ingeschakeld. Deze was weer een onderdeel van de Royal Air Force en was meer gericht op het vasteland van Europa. Zij was ingeschakeld voor de slag om Arnhem en in het algemeen ter ondersteuning van de invasie. Het 2nd TAF, de afkorting voor de Tweede Tactische Luchtmacht, bestond uit ver-

schillende Fighter Squadrons en was gestationeerd op vliegvelden in bevrijd Frankrijk, België en Zuid-Nederland. Men had de beschikking over 2nd TAF diende ook een Nederlands squadron, het bekend 320th, in het Mitchell bommenwerpers. In deze omgeving opereerden vooral Spitfires, Typhoons en Mustangs. In de 8e Amerikaanse luchtmacht opereerden de Thunderbolt en de Lockheed-Lightning, die in hoofdzaak als begeleiding meegingen bij grote bommenwerpersraids op Duitsland. Als er een aanval was gepland, dan verschenen de vliegtuigen meestal in groepen van zes tot acht boven het doel. Eerst maakten ze een rondvlucht om vooral de burgerij de gelegenheid te geven weg te komen. Dit was door de Nederlandse regering als eis gesteld aan de Geallieerde invasietroepen. Nederland was immers ook in het geallieerde kamp ingedeeld? Er werd luchtaalarm gegeven en het was maken dat je weg kwam uit de buurt van station of spoorlijn. Achtereenvolgens dook dan ieder toestel vanuit de formatie naar beneden en gooide zijn bommen of schoot met zijn 20 mm-kanonnen het doel stuk. Bij een trein had men het vooral gemunt op de lokomotief. Deze werd dan ook prompt kapotgeschoten. Munitietreinen waren een geliefd doel. Zo werd eens zo'n trein geraakt op de lijn Winterswijk-Bocholt. Deze lijn bestond in de oorlog nog tot iets voorbij het tweede wachthuis. De munitietrein stond op een gedeelte net voorbij het eerste wachthuis, waar nu de heer Hesselink woont. Onder enorm geknal en vuurwerk vloog de trein in de lucht en tot de dag van vandaag komt daar nog oude munitie uit de grond. Van Duitse zijde liet men zich niet onbetuigd. Op dergelijke vitale plaatsen werd dan ook luchtafweer geplaatst, meestal zgn. vierlingsflak- en geschutsofstellingen. Zulke flakopstellingen werden bediend door grondtroepen van de Duitse Luftwaffe. Onder deze eenheden waren de verliezen aan mensenlevens zeer hoog, begrijpelijk, want zij zaten in de eerste vuurlinie. In Winterswijk was op het emplacement ook een dergelijke eenheid gestationeerd en ook hier lieten verscheidene Duitsers bij luchtaanvallen het leven.

Na de luchtlanding bij Arnhem gingen de spoorwegmensen in staking op advies van de Nederlandse regering in Londen. Het treinverkeer kwam nu onder leiding van de Deutsche Reichsbahn, de toenmalige Duitse spoorwegen. Overal op de stations kwam Duitse bezetting en voor de Nederlanders gold het devies: wegblijven van stations en spoorlijnen. Er is al wat vermeld over de activiteiten van de Tweede Tactische Luchtmacht. Verkenningsvluchten werden uitgevoerd door de zgn. Reconnaissance, de verkenningsafdeling. Als vernietiging van het doel werd overwogen, dan

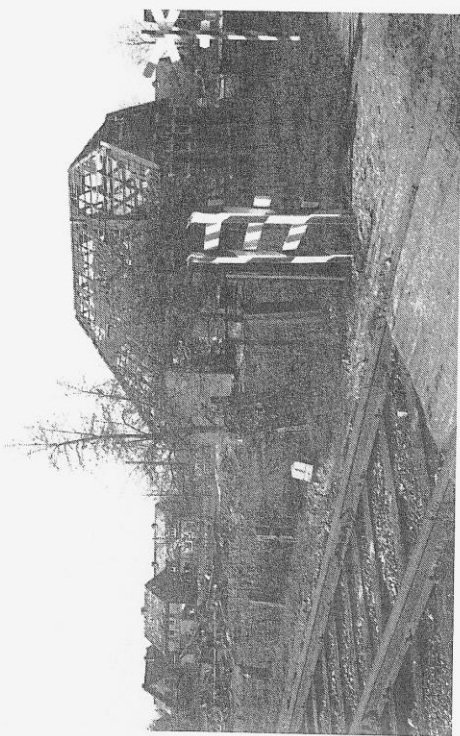
bericht nummer	datum	plaats	aantal bommen	treffers	beschadigd m spoor
10	19.11.44	km. 26 I	16	2	5 m.
11	21.11.44	km. 15.2	16	1	5 m.
12	26.11.44	station	16	4	18 m.
13	29.11.44	km. 50	12	2	18 m.
14	30.11.44	Doetinchem	6	6	geen
15	28.11.44	km. 9 lijn Nd	6	1	60 m.
16	26.11.44	km. 39 Arnh.	12	2	12 m.
17	29.11.44	km. 9.5	24	4	18 m.
18	4.12.44	km. 26	2	1	40 m.
19	5.12.44	station	12	8	140 m.
20	10.12.44	station	7	4	36 m.
21	14.12.44	station	4	2	90 m.
22	23.12.44	km. ii. 9	6	2	10 m.
23	29.12.44	station	30	15	72 m.
24	31.12.44	station	30	11	5 sporen
25	4. 1. 45	km. 30.0	8	1	2 sporen
26	22. 1.45	Vorden	6	1	1 wissel
27	23. 1.45	km. 36.1	6	2	54 m.
28	3. 2.45	km. 35.8	16	7	30 m.
29	6. 2.45	km. 47.6	4	1	12 m.
30	8. 2.45	km. 15.8	4	1	36 m.
31	9. 2.45	km. 39	3	1	geen
32	10. 2.45	km. 33.6	4	1	18 m.
33	11. 2.45	km. 34.7	2	1	6 m.
34	13. 2.45	km 7 Dtc	4	2	18 m.
35	14. 2.45	km. 36.5	14	4	36 m.
35	14. 2.45	km 24 Dtc	4	1	54 m.
35	14. 2.45	km 47.7	8	1	54 m.
36	16. 2.45	km. 34.1	4	1	geen
37	20. 2.45	km. 38.9	4	1	50 m.
38	21. 2.45	km. 49.7	8	2	100 m.
39	24. 2.45	km. 23.8	16	6	200 m.
40	24. 2.45	km. 17.3 Dtc	4	1	12 m.
41	25. 2.45	km. 15 Neede	4	1	3 m.
42	28. 2.45	km. 23 Dtc	6	3	80 m.
43	4. 3.45	station	17	11	grote schade

werd de Fighterafdeling van de Tweede Tactische Luchtmacht ingeschakeld. Deze was weer een onderdeel van de Royal Air Force en was meer gericht op het vasteland van Europa. Zij was ingeschakeld voor de slag om Arnhem en in het algemeen ter ondersteuning van de invasie. Het 2nd TAF, de afkorting voor de Tweede Tactische Luchtmacht, bestond uit verschillende Fighter Squadrons en was gestationeerd op vliegvelden in België en Zuid-Nederland. Men had de beschikking over lichte bommenwerpers van de types Boston, Marauder en Mitchell. In het 2nd TAF diende ook een Nederlands squadron, het bekend 320th, met Mitchell bommenwerpers. In deze omgeving opereerden vooral Spitfires, Typhoons en Mustangs. In de 8e Amerikaanse luchtmacht opereerden de Thunderbolt en de Lockheed-Lightning, die in hoofdzaak als begeleiding meegingen bij grote bommenwerperraids op Duitsland. Als er een aanval was gepland, dan verschenen de vliegtuigen meestal in groepen van zes tot acht boven het doel. Eerst maakten ze een rondvlucht om vooral de burgerij de gelegenheid te geven weg te komen. Dit was door de Nederlandse regering als eis gesteld aan de Geallieerde invasietroepen. Nederland was immers ook in het geallieerde kamp ingedeeld? Er werd luchtlarm gegeven en het was maken dat je weg kwam uit de buurt van station of spoorlijn. Achtereenvolgens dook dan ieder toestel vanuit de formatie naar beneden en gooide zijn bommen of schoot met zijn 20 mm-kanonnen het doel stuk. Bij een trein had men het vooral gemunt op de lokomotief. Deze werd dan ook prompt kapotgeschoten. Munitietreinen waren een geliefd doel. Zo werd eens zo'n trein geraakt op de lijn Winterswijk-Bocholt. Deze lijn bestond in de oorlog nog tot iets voorbij het tweede wachthuis. De munitietrein stond op een gedeelte net voorbij het eerste wachthuis, waar nu de heer Hesselink woont. Onder enorm geknal en vuurwerk vloog de trein in de lucht en tot de dag van vandaag komt daar nog oude munitie uit de grond. Van Duitse zijde liet men zich niet onbetuigd. Op dergelijke vitale plaatsen werd dan ook luchtweer geplaatst, meestal zgn. vierlingsflak- en geschutsofstellingen. Zulke flakopstellingen werden bediend door grondtroepen van de Duitse Luftwaffe. Onder deze eenheden waren de verliezen aan mensenlevens zeer hoog, begrijpelijk, want zij zaten in de eerste vuurlinie. In Winterswijk was op het emplacement ook een dergelijke eenheid gestationeerd en ook hier lieten verscheidene Duitsers bij luchtaanvallen het leven.

Niet alleen treinen werden aangevallen, ook baanvakken werden gebombardeerd. Een geliefd doel was het zgn. Kruispunt aan het eind van de Morgenzonweg, waar de lijn naar Zutphen en die naar Neede elkaar

110

Schade veroorzaakt door luchtaanvallen op de spoorwegen. Hier de overweg op de Dennendijk (nu Rondweg) met op de achtergrond de Morgenzonweg.

kruisten. Een aanval veroorzaakte flinke schade aan de sporen. In een hierbij gevoegd overzicht staat vermeld welke schade in de periode 19 november 1944 tot 4 maart 1945 werd aangericht. Dit is bijgehouden door de Organisatie Todt. Als voorbeeld volgt nu het eerste bericht dat deze organisatie opmaakte, dat van 19 november 1944: Op deze dag vond er een luchtaanval plaats op het baanvak Winterswijk-Zutphen, bij km 26,1, waarbij 16 bommen op de baan werden gedropt en waarbij 2 zgn. voltreffers waren. Deze veroorzaken een schade van 5 meter vernietigd spoor. Dit moest uiteraard weer hersteld worden door de Organisatie Todt. Uit het overzicht blijkt ondermeer dat op 5 december 1944 een aanval plaats vond waarbij maar liefst 140 meter spoorlijn werd vernield. Een dergelijke schade eiste vele dagen herstelwerk. Dat was uiteraard ook de bedoeling van Geallieerde zijde, want in die tijd kon geen gebruik worden gemaakt van de verbinding, hetgeen weer leidde tot vertraging van de aanvoer van materialen voor de Weerwacht.

111

In het hele land is de schade enorm geweest. De Nederlandse Spoorwegen behoren bij die instellingen die het meest van de oorlog hebben geleden. En dan hebben we het nog niet over de mensenlevens die dit allemaal heeft gekost. Toen de bevrijding aanbrak, was vrijwel al het materieel door de Duitsers geroofd, of het was vernietigd. In het kader van het Marshallplan werd Nederland dan ook geholpen met lokomotieven uit Amerika en rijtuigen uit Zwitserland. Dagelijks waren rijtuigen te zien met daarop SBB-CFF, tekens voor de Schweizerische Bundes Bahn.

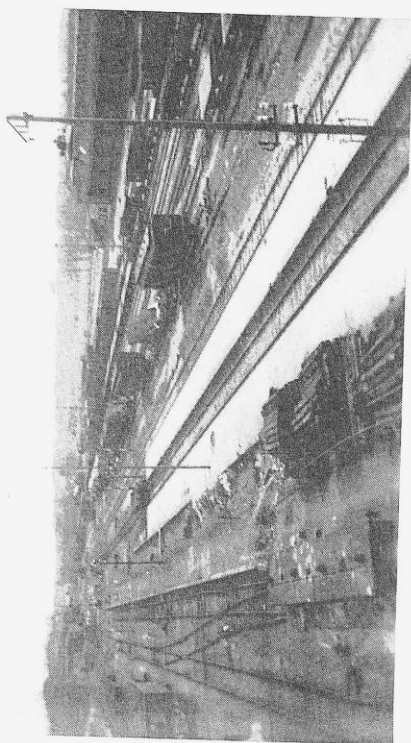
Over de spoorwegen zou nog veel meer te vertellen zijn. Nederland ging met enorme energie over tot herstel van de oorlogsschade. Enkele jaren later reden de treinen dan ook weer normaal, nadat stukje bij beetje telkens een deel weer in dienst was gesteld. De stem van Ingenieur Posthumus Meijers op zondagmiddag voor de radio werd allereerste bekend. In zijn rubriek 'De Spoorwegen spreken' kondigde hij vaak aan dat die en die lijnen weer waren geopend.

Voor wie uitgaat van het huidige personeelsbestand op station Winterswijk is de vroegere omvang eigenlijk onvoorstelbaar geworden. Het werd allemaal herinnering, net als dat waar dit artikel over handelt: de spoorwegen in oorlogstijd. Ik hoop dat het voor de lezers wat nieuws bevatte, vooral voor hen die de oorlog niet meemaakten. Ik hoop trouwens dat ze nooit zo'n oorlog zullen meemaken.

B.W.C. van Albeslo

Bronnen:

Christopher Shores, Second Tactical Air Force. Reading 1970.
British and Commonwealth armoured formations (1919-46). Windsor 1971.
The War Dead of the British Commonwealth. Minor cemeteries in the Province Gelderland. The Imperial War Graves Commission. London 1958.
H.B. Aalders en J.G. Ruwhof, Herinneringen aan de bevrijding van Winterswijk. Winterswijk 1945.
W.D. Lelieveld, Winterswijk in oorlogstijd 10-5-1940 - 31-3-1945. Aalten 1945.
Gemeentelijk Archief Winterswijk.
Eigen documentatie van de schrijver.
Vorming. Maandblad van en voor het kader van den Nederlandschen Arbeidsdienst.

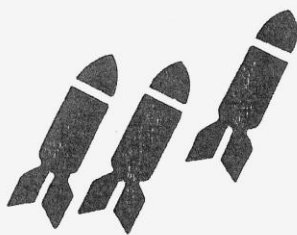

Het emplacement na de bevrijding.

In het Woold werd kort maar hevig gevochten

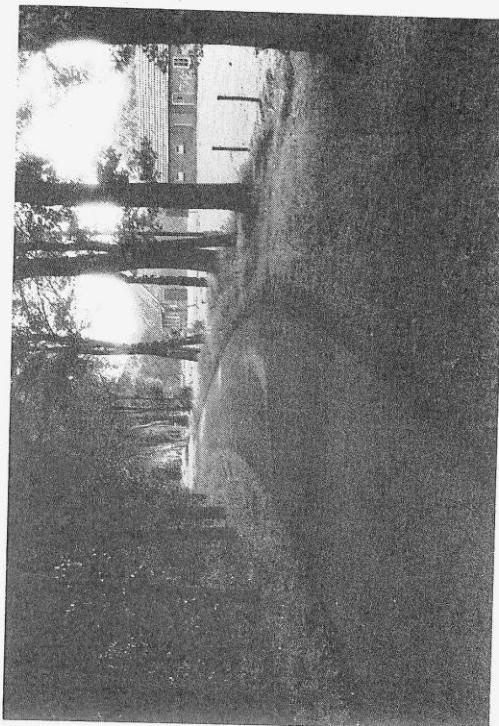
Was het hier?

Een beetje verschooten achter een boom staat een rond, geel bord. Bundesrepublik Deutschland staat erop en ook het wapen van wat nu West-Duitsland heet. Hier staan we op een zondagmorgen met de fiets aan de hand. Hier is de grens en hier kwamen de Engelsen in 1945 de grens over. Als men rondkijkt, weet men onmiddellijk waarom men hiervan een landschapspark wil maken. Het landschap is voor dit idee een levende reclame. In de hoek van de weide net op Duits gebied liggen een paar pin-ken te 'nearikken', te herkauwen. Een merel wipt over de zandweg en in een hoek van het weiland op Nederlands gebied loopt een prachtige fa-zantehaan deftig rond te stappen. We rijden over een zandweg met een enkel trekkerspoor. Ginds ligt Nijenkemper. Bij de afweg daar naartoe gaat de zandweg over in een klinkerweg. Een eindje verderop hebben we zicht op Kortshot en Huttert. Vlak aan de weg heeft één van de jongens van Huttert een mooie bungalow laten bouwen. Niets wijst erop dat daar ergens Huttert en Kortshot samen een Duitse militair hebben begraven, die er zijn leven heeft gelaten. Dan zien we al gauw de Rosenhoeve. We rijden tot aan de dwarsweg, gaan achter de Rosenhoeve langs en komen dan op de viersprong. Daar wachten we even. Een witte mercedes met een grote caravan erachter gaat richting Harminahoeve, een grote camping iets verderop. Verder is het op deze zondagmorgen heel rustig. Een paar kinderen peddelen voorbij op hun kleine fietsjes. Richting zondags-school? Dan zien we al gauw het herbouwde Veldboom. De berken langs de weg zijn flink gegroeid sinds de tweede wereldoorlog. Naar rechts kij-ken we over een groot weiland. Vroeger was het een mooie esch. Eens stond daar Meerdinkni'jhoesman. De put is er nog een herinnering aan. Het vroegere weggetje erheen is nu in het weiland opgenomen. In de rand van dat weggetje werden de verkoalde resten van een tankbemanning voorlopig ten grave gelegd. Als we over het weiland kijken, zien we de boerderijen van 'Den Rauwershof' liggen: Hindrikman, Aolbersman, Sel-leman, Bosman en Beezewinkel. De lindebomen naast Selleman zijn ver-dwenen. Daaronder had zich de Duitse tank verscholen, die met zijn ka-non zo te keer ging, waardoor hier aan de kant van de weg zoveel Engelse tanks hun einde vonden. Hier in de sloot heeft er ook een gelegen. Veld-

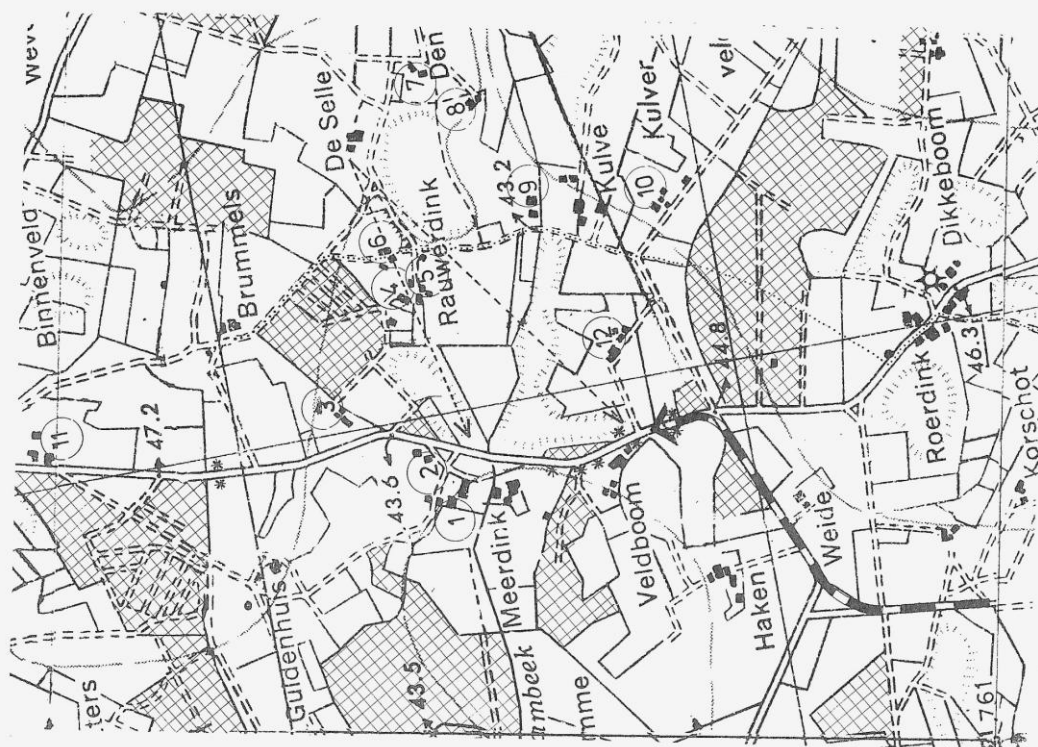
boom is weer opgebouwd. Van de stenen van de vroegere boerderij werd in de zomer van 1945 een noodboerderij gebouwd. Die staat nu achter het nieuwe huis. Rechts van de weg is nog steeds het bosje waarin zich de Duitse soldaten verscholen, die met hun panzerfausten ook verschillende Engelse tanks vernietigden. Links ligt de boerderij Meerdink. Op het bruggetje van de Dambeek stoppen we weer even. Het water stroomt rustig tussen de beide kampen door, den Möllen- en den Oosterkamp, waar in de nacht tussen 30 en 31 maart 1945 wel 80 tanks geparkeerd stonden. Het beekje stroomt tussen de oude boerderij en de villa door. Kijk, daar uit de zolderramen keken de Duitsers telkens naar de optrekkende Engelsen en daar achter het beekje groeven de Engelse infanteristen zich zo razendsnel in. Een eind verderop staat een wit hek. 'Het Gelders Landschap' staat erop, de naam van de stichting die het landgoed Meerdink overnam, toen de fam. Esselink vertrok. Hier stond het huis van Dieks-Jan, de oude radmaker, bij wie Hendrik Wiggers en z'n jonge vrouw inwoonden. Jonge bomen zijn er nu geplant en niets herinnert er meer aan dat hier vroeger een huis stond. Als we doorfietsen, zien we rechts Haver-

Veldboom werd herbouwd. Van de stenen van de vroegere boerderij werd in de zomer van 1945 een noodboerderij gebouwd. Deze staat nu achter het nieuwe huis.

207

wieske liggen, waar Jan Toebes en z'n vrouw nog steeds wonen en er nu van hun A.O.W. genieten. Het huis heeft rood-witte luiken. Zo kennen we het niet in dit gedeelte van de Achterhoek, maar het bestuur van het Gelders Landschap schijnt het nodig gevonden te hebben deze feodale manier van luiken beschrijven over te nemen. Rechts blikkert Brömmels in het zonlicht en links zien we Góldeman, leunend tegen de groene bosrand. De weg loopt hier op. Als links het bos weer begint, stappen we af. Juist op dit punt werden een tank en een brencarrier uitgeschakeld door de Duitse tank die bij Sellemans stond. Sellemans kun je van hieruit weer duidelijk zien liggen. Van Sellemans uit heeft de tank deze weg links en rechts van het bos beschoten. De mensen hier noemen dit bos 'Den Pezel'. Of had hier een Duitser een 'Einmansloch' in de berm gegraven en heeft hij daar met een Panzerfaust de tanks verrast? Gólden-Henkie is ervan overtuigd dat het met een Panzerfaust is gebeurd. 't Is rustig en stil op de weg op deze zondagmorgen. Een markolver (Vlaamse gaai) die me

Enkele opmerkingen ter verduidelijking bij de kaart hiernaast, een vergroting van een gedeelte van een kaart, die de Engelsen toen in gebruik hadden.

Weide was Weideman, een boerderij die omstreeks 1925 tot scholtenhoeve werd verbouwd voor 'Roordink-Willen'. De boerderij kreeg toen de naam Rosenhoeve.

Iets ten noorden van Meerdink zijn huizen te zien. Daar staat de villa van Meert, waar de familie Esselink woonde (1).

Dieksman lag iets rechts (2); werd later afgebroken.

Weer iets hoger ligt Haverwieske (3).

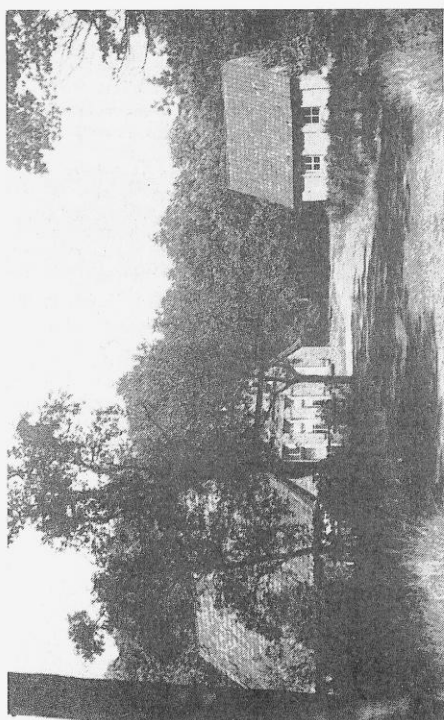
Hindriksman (4) - Jansman (5) stond in 1945 al leeg, maar diende in de zomer van '45 tot woning voor de Fam. te Selle van Veldboom. Aalbersman (6) met de Selle heet in de volksmond Sellemans. Dan zijn er nog Bosman (7) en Beezewinkel (8). De boerderijen 4 - 8 vormen samen 'Den Rauwershof'.

Beekman (9) en Kulfman (Kulve) liggen vlak bij elkaar. Dan nog Kulverhousman (10) en helemaal bovenin de kaart de Fam. te Kulve (Nijenhoe) (11).

De oude boerderij Meerdink was bewoond door de Fam. Wassink en werd daarom Meert-Wassink genoemd. Meerdink-Nijenhoe (12) is al lang afgebroken. Het Guldenhuis heet in de volksmond Góldeman. De stippellijn is de weg die Brömmels-Beris volgde. De gestreepte lijnen met pijlen geven de richting aan waarin de Duitse tank schoot. De sterren geven de plaatsen aan van de vernielde tanks.

206

Hier woonde 'Dieks-Jan', de ongetrouwde radmaker. Rechts het ramakershuisje waar de mensen graag binnenvielen voor een praatje en wat 'ge-ou-oer', waarvoor men altijd bij Jan terecht kon. Hier woonde dus Hendrik Wiggers met z'n Bertha bij in. Op de voorgrond de plaats waar de Engelsen een enorme vlag neerlegden.

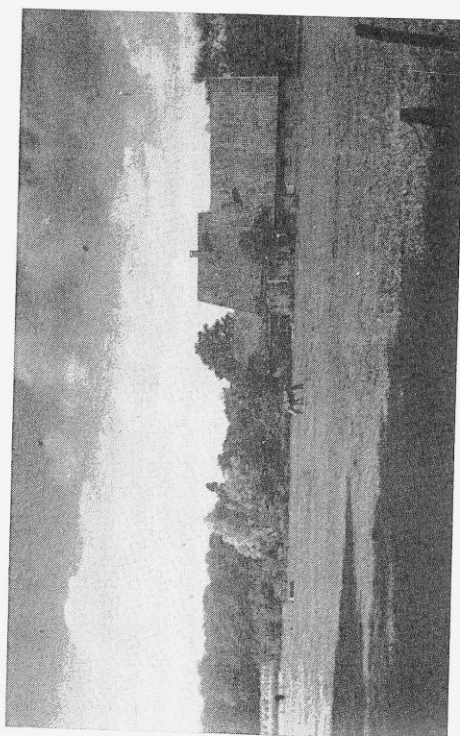
blijkbaar heeft opgemerkt, maakt alarm met z'n schreeuwerige stem. Verder hoor je niets. Het mooie landschap laat zich strelen door de vriendelijke voorjaarszon. Niets wijst erop dat hier op 'Stille vri'dag' in 1945 enkele uren erg gevochten is. Een gebeuren dat op de mensen die het meemaakten, een grote indruk maakte, zo'n indruk, dat men er bijna veertig jaar later nog 'vol' van is.

De spanning stijgt

Wanneer zou de bevrijding komen? Evenals alle andere Nederlanders, hadden ook de Wooldse boeren er al jaren lang naar uitgekeken. Vooral na de landing bij Arnhem leek de bevrijding dichtbij, maar helaas werd deze een debacle. Toen kwam de lange oorlogswinter 1944/45. Het uit Frankrijk zich terugtrekkende Duitse leger kwam ook in deze richting en het Woold kreeg inkwartieringen. Steeds lagen er militairen in de school en in het feestgebouw. Ook de Scholten met hun grote delen en schuren waren vaak de dupe. En al leden de boeren dan geen honger zoals de men-

sen in het Westen, men had toch veel last van de overvliegende bommenwerpers en menige nacht werd doorgebracht in de 'schuilkelders', veelal flinke gaten in de grond met veel dak erop van hout en zand. De geleidelijke bezetting van de Westelijke Rijnsoever verhoogde de spanning. En toen deze begin maart 1945 een feit was, dacht iedereen: 'Nu zullen ze wel een keer over de Rijn komen'. De spanning stijgt. De luchtkracht van de Jabo's (jachtbommenwerpers) wordt steeds groter. De kerels worden hoe langer hoe brutaler. Soms scheren ze zo laag over de bomen, dat je de piloten kunt zien zitten. Iedere auto wordt aangevallen, menig paard wordt neergeknald, zodat het verkeer overdag praktisch stil ligt. De melkboeren rijden het beetje melk dat er nog is zeer vroeg in de ochtend naar de fabriek. Ook begrafenissen worden 's morgens heel vroeg gehouden.

Dan, op 21, 22 en 23 maart, wordt de luchtkracht bijzonder intens. Voortdurend zijn er vliegtuigen in de lucht en zeer systematisch worden alle dorpen en steden in het Münsterland gebombardeerd. Ook Bocholt

De oude boerderij Meart. Hier woonde in 1945 de familie Wassink. De familie Esselink bouwde omstreeks 1928 de grote villa en verhuurde de boerderij aan de Wassinks. De fotograaf stond ongeveer op de plek waar een van de tanks lag, naast de wal tussen Veldboom en Meart. Dit weiland rende Wassink over om te zien hoe het toch wel bij Veldboom was, terwijl de greppel vol Engelse infanteristen lag.

wordt zwaar getroffen. Daarnaast Borken, Weseke, Südlohn en Stadtlohn. De lucht is 'zwelmerig' van de rook. Je kunt geen zon meer zien, ondanks het prachtige weer. Stof komt naar beneden, half verbrande papiersnippers dwarrelen overal neer. Op vrijdag de 23ste, als het laatste vliegtuig tegen vier uur op de terugweg is gegaan, kan men in de verte de artillerie horen. Het zware geschut dondert de hele nacht door. De Wooldse nōndeuren trillen en rammelen. Het is alsof buiten de maan schijnt. Later horen we dat de geallieerden met enorme schijnwerpers de hele oostelijke Rijnover verlicht hebben. Ook vliegen er 's nachts veel Jabo's, die geregeld mitrilleren. Vrijwel iedereen is opgebleven. Velen zitten in de schuilkelders. Zouden ze nu de Rijn overkomen?

De volgende dag komt al gauw het bericht: ze zijn de Rijn over. 't Is hemelsbreed misschien 50 km. hiervandaan. Nu worden de dagen spannend. De bevrijding nadert. Hoe zal het gaan? De Duitsers die hier zijn vertrekken. Maar 's avonds zijn er al weer anderen. 't Is een komen en gaan van troepen. Vooral 's avonds en 's nachts. Ook komen er veel vluchtelingen over de grens: krijgsgevangenen en dwangarbeiders, die tengevolge van de chaos in Duitsland de kans zagen er vandoor te gaan. Allerlei nationaliteiten: Fransen, Italianen, Belgen, ook Nederlanders. Zo zitten er al een paar dagen enkele Polen in een van de schuren bij Meert, die geregeld wat te eten halen in de villa. De vluchtelingen komen 'binnen-door'. Ook de Duitse soldaten vermijden zoveel mogelijk de hoofdwegen en kiezen de binnenwegen. Die zijn meer begroeid en geven daardoor beschutting tegen de Jabo's. Die schieten trouwens nog even bij Sloffert in de Brinkheurne een munitietrein aan flarden. 't Wordt hoe langer hoe spannender. Ook de mensen uit het dorp zoeken hun heil in de buurtschappen. De meesten hebben wel kennissen, waar ze deze dagen kunnen doorbrennen. Op een boerderij kan hun niet zoveel gebeuren. Hun voor-naamste hebben en houden hebben ze meegenomen. Ook in het Achter-Woold zitten er. Bij Brömmels hebben ze familie uit het dorp over. Bij Veldboom logeert zwager te Brinke. Bij Maert-Wassink hebben ze de fam. van Zutphen en in de villa van de fam. Esselink is helemaal geen plaats meer, zo vol zit het er. De fam. Hoekstra is natuurlijk naar 't Woold gekomen, evenals de fam. Voorink. Bram Esselink was bij hun ondergedoken, maar in deze laatste oorlogsdagen zijn ze maar met hem meegegaan naar 't Woold. Daarenboven zitten alle huizen vol met Duitse soldaten. Alles bij elkaar levert het een enorme chaos op in de huizen. Op donderdag de 29ste komen er erg veel mensen de grens over. Ook veel Duitse militairen, waaronder enkele vrachtauto's vol, doch de meesten met paarden en wagens en lopend. Hun verhaal is dat er rondom Bocholt erg wordt gevocht.

210

ten. De hele nacht loopt het door. Bij vrijwel alle boeren vallen ze binnen. De meesten werpen zich als een blok in het stro en vallen pardoos in slaap. 'Morgen ist der Tommy hier', voorspellen ze. De volgende dag is het Goede Vrijdag, een stralende morgen, als vrijwel iedere dag in het voorjaar van 1945...

In de ochtend

't Is Stille Vrijdag vandage. Hej daor wal an e'dacht?' Nee, daar denkt bijna niemand aan. Ook Wassink niet, op Maert. Terwijl hij aan het melken is, komt van Zutphen naar hem toe. Die is al een hele poos bij hem ondergedoken. Hij is officier geweest in het Nederlandse leger. Als eigenaar van de 'Nieuwe Winterswijkse courant' lag hij nogal in de clinch met de autoriteiten en met z'n concurrent van de 'Oude' Winterswijkse courant. Z'n collega was N.S.B'er en liet niets na om hem zoveel mogelijk dwars te zitten. De 'Nieuwe' was verboden. Al met al leek het van Zutphen beter zich wat afzijdig te houden. Vandaar dat hij in 't Woold zit. De laatste dagen was z'n hele familie erbijgekomen. Van Zutphen stelt voor een nieuwe schuilkelder te maken, wat verder van de weg af. De familie Wassink heeft tijdens de oorlog altijd een schuilkelder gebruikt die dicht aan de harde weg lag. Ze besluiten een nieuwe te maken en men gaat zo gauw mogelijk aan het werk. Naast de beek wordt een diepe geul gegraven. Mooi droog. Alle oude rasterpalen die men in de gauwte kan vinden legt men er dwars overheen. Daar wat stro over en dan flink wat zand. Moeder Wassink zit nog rustig aardappelen te schillen. 'Hou er maar mee op, moeder', zegt van Zutphen, 'ik ben bang dat het eten er vandaag bij inschiet...'. En overal krioelt het van de Duitsers. Ze hebben op de grote deel bij Maert een paar grote vrachtwagens staan. Over het algemeen zijn het erg jonge jongens, fanatiek, maar wel erg zenuwachtig. Ze hebben de beschikking over veel jenever. De hele nacht al is het een komen en gaan geweest van soldaten. Wassink zelf is helemaal niet naar bed geweest. Onder 't melken heeft hij er nog over gedacht zo meteen gauw in bed te kruipen. Maar nu het hoe langer hoe spannender wordt, vergeet hij z'n slaap.

Ook Hendrik Wiggers heeft die nacht niet veel geslapen. Telkens weer waren er Duitsers aan de deur geweest om het een en ander. Hij woonde toen met z'n vrouw en hun 1½-jarige kleuter, Gerrit, in bij Dieks-Jan, een ver familielid van z'n vrouw, die alleen op Diekman zat. Dit huis stond niet ver van de villa van de familie Esselink op Maert. Een stel Duitsers had nog een poos bij hun in de kōkkene gezeten en toen het eenmaal licht be-

211

Kus

Dat er granaten overkomen die pas een eind verder ontploffen, heeft men in de kelder van de villa ook ontdekt. Ze worden wat minder bang. Ze voelen dat het einde van de gevechten nadert. Vader Voorink probeert vliegen te vangen om de kleine kinderen af te leiden. Nu ze al Engels hebben gezien, gaan ze hun school-Engels wat ophalen. 'Hoe zeg je ook alweer...?' 'Wat is het Engelse Volkslied?' 'Oh, ja... God save the king... het heeft dezelfde melodie als O dierbaar plekje grond'. Mevrouw Voorink komt in een haast uitgelaten stemming en zegt: 'Ik zweer dat ik de eerste Engelsman die ik tegenkom zal kussen'. En dit gebeurt ook. Als het rustiger wordt en ze toch wat schuchter naar binnen gaan, komt er een tank in hun richting rijden. Een soldaat springt eraf en loopt op hun toe. Mevr. Voorink gaat hem tegemoet en begroet haar bevrijder met een ferme kus. De Engelsman is smerig en z'n tankoverall maakt hem niet eleganter. Toch breekt een glimlach bij hem door. Dan zegt hij: 'I am Syd England'.

De lange wandeling

Onbewust van wat er allemaal gaande is bij zijn huis en in den 'naoerschop' wandelt Johan van Aolbersman huiswaarts. Of wandelt? Hij sjokt. Hij sleept zich voort. Hij is bekaf. De avond ervoor is hij door de Duitser gedwongen hen met paard en wagen weg te brengen. Eigenlijk hebben ze hem voor de keuze gesteld: met hen meegaan met de kans dat hij zijn paard weer mee naar huis terug kan nemen, of anders nemen ze het in beslag en dan zal het wel nooit terugkomen. Voor een boer is in zo'n geval de keuze niet moeilijk: hij ging met ze mee. Tegen de avond zijn ze bij Meert vertrokken. Via Groenlo ging het naar Eibergen. Daar zijn ze nog verdwaald, zodat ze in Duitsland terechtwamen. De hele nacht hebben ze rondgezworven. 's Morgens, als het licht wordt, zijn ze ergens bij het Assinkbos op weg naar Haaksbergen. Dan is z'n tweejarig paardje helemaal op. Dat zien de Duitsers ook wel. Ze vorderen bij een boer een ander paard en hij mag naar huis. Ze geven hem een 'Schein' mee, voorzien van de nodige Adelaar-stempels, waarop ze verklaren dat het paardje reeds zijn krachten heeft verbruikt ten dienste van de Wehrmacht, zodat ze alle Duitsers aanraden dit paard maar niet in beslag te nemen. Later bleek dat het nog hielp ook! In Eibergen heeft hij een poos bij een boer gerust. Zijn paardje en hij hebben wat te eten en te drinken gekregen en daarna is hij verdergegaan. Hij is helemaal de Eibargen diek afgesjouwd, door Meddo gekomen, langs de Bataaf, den Harden. Tenslotte door de Brinkheurne naar huis. Telkens kwam hij terugtrekkende Duitse soldaten tegen. Telkensweer heeft hij z'n 'Schein', laten zien. Telkensweer

nelijk nog in de bossen achter Góldeman, waar de Wooldse boeren in de winter stellingen hadden moeten maken. De mannen loeren naar wat er buiten gebeurt. Om de rand van het raam hebben ze een goed uitzicht op de vurende tanks. Bij de terugslag veren ze in de kettingen. Toch gaan ze maar weer de kelder in. Telkens klinkt het geratel der machinegeweren. Bij Wassink is een van de jongens van de familie van Zutphen ernstig gewond aan z'n been. Toen de Duitsers weer begonnen te schieten, lieten de Engelsens zich onmiddellijk vallen, maar de kleine Stef is blijven staan. Ook in z'n rug is hij gewond. De Engelsens nemen hem mee naar binnen en verbinden hem. De jongen vraagt naar z'n moeder. Z'n vader is immers mee naar de Rosenhoeve? Een Engelsman haalt haar uit de schuilkelder. Jan Wassink loert naar buiten vanuit de schuilkelder. Hij ziet telkens groepen soldaten rennen richting Góldeman. Als de ene groep liggend vuurt, rent de andere naar voren... Bij Brömmels zien ze voor het eerst van hun leven Engelse soldaten als de kelderdeur wordt opengesmeten en de Tommy's naar binnen kijken. Toen de beschietingen begonnen en vader nog steeds niet thuis was, hebben ze natuurlijk erg in angst gezeten. 'k Breng effen den man nao de grenze', zei hij en toen ging hij. Hij kwam daar niet terug. Eindelijk stapte hij binnen, erg overstuur eerst en doodop. Aanvankelijk zei hij niet veel. Het was niet erg duidelijk wat er allemaal met hem was gebeurd. Van Aolbersman uit hebben ze, voor de eerste beschietingen begonnen, grote groepen Duitse soldaten op de Binnevelder aan zien trekken, dwars door het bos. Dat zou wel voor de veiligheid zijn. Dan waren ze niet zo opvallend voor de Jabo's. Een grote Duitse tank kwam aanrijden langs het Gaysbosje en stelde zich bij Sellemans op tegen het varkenshuisje. Later zal hij wel flink geschoten hebben, ook al konden ze dit niet apart onderscheiden. Toen het gevecht afnam, kwamen drie Duitsers door de voordeur naar binnen. Eén van hen was in de rug gewond en werd door de anderen verbonden. Later zijn ze weer gegaan. Tijdens die luitie kwam de hele familie van Góldeman langs de wal in hun richting sluipen. Ze hadden een schuilgelegenheid in het bos, maar daar durfden ze niet langer te blijven. Ze vertelden dat er aan de Góldenhorst al twee kapotte tanks lagen en dat ze het kapotschieten hebben gezien. De tweede keer wordt het schieten haast nog erger. De blauwe kruiddamp komt tot in de kelder. 'Daor is ok volk in hoese', zegt vader. Maar naar te begripen valt durft niemand de kelder uit om te gaan kijken. Plotseling gaat de deur open en de Engelsens komen binnen. De oom uit het dorp kan er een beetje mee praten. Ze zeggen dat ze geen angst meer hoeven te hebben. De fluitende granaten gaan er overheen en ontploffen pas een eind verder...

Sidney England had al een bewogen tijd achter zich, waarbij een zoen van een charmante vrouw in het niet viel. Hij was al per boot in een groot convooi naar Egypte gereisd. Niet zo'n eenvoudige zaak, toentertijd. Hij ging zelf via Brazilië en Durban, Zuid Afrika. Hij nam niet deel aan de grote strijd in de woestijn, al hoorde hij ook tot de beroemde 'woestijn-ratten'. Hij was er wel bij toen de geallieerden landden op Sicilië en later in Italië, en ten slotte bij de invasie in Normandië op 6 juni 1944. In de nacht van 23-24 maart trok hij met zijn onderdeel, 4th County of London Yeomanry, onderdeel van de 4th Armour Brigade (samen met de 15th Scottish Division) 's nachts om twee uur de Rijn over. Aan de oost-zijde van de Rijn (onze kant dus) werd de tocht voortgezet samen met de 53th Welsh Division. Vanuit Bislich trok men door het Bislicher Wald, waar men nogal tegenstand ontmoette, doch men kreeg er hulp van de inmiddels gelande parachutisten. In 1951 reisde Sidney met zijn vrouw nog eens dezelfde route die hij gereden had van Normandië naar Hamburg-Harburg, waar ze in 1945 het bericht kregen dat de oorlog was afgelopen. Ook in 1967 reist hij weer naar de plaatsen die voor hem altijd in herinnering zullen blijven. Dan ontmoet hij ook weer de mensen die hij in 1945 bij Meert ontmoette, en krijgt hij van mevrouw Voorink de tweede kus. Als hij in 1978 nog eens terug komt, rijden enige verslaggevers van regionale kranten met hem vanaf de Rijn naar het Woold via praktisch dezelfde weg als in 1945. Bij die gelegenheid werd deze foto van hem gemaakt, waarbij hij aanwees waar ze de Rijn waren overgestoken.

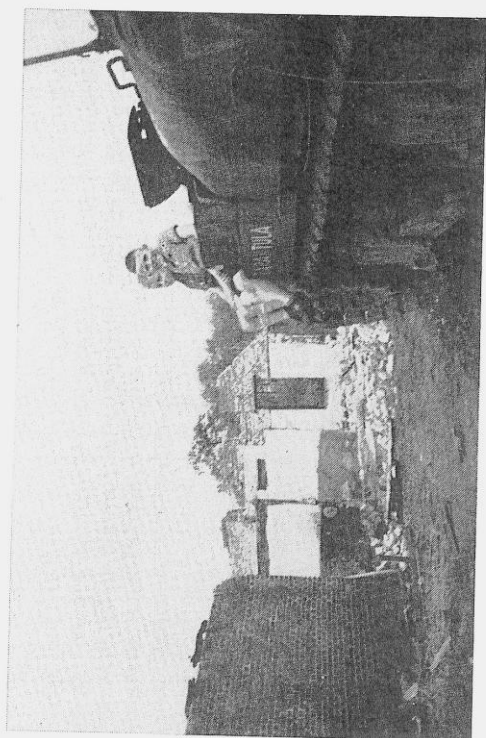

kan gewoon doorlopen. Nu nog langs Selleman... dan is hij thuis... Maar wat is hier toch in vredesnaam gebeurd? De draden van de P.G.E.M. liggen op de grond. De ruiten van het huis zijn kapot. Met z'n paard komt hij de deeldeur binnen, waar z'n vader en een paar Duitsers hem opwachtingen. 'Wat is hier gebeurd?' 'O God jonge, zee heb hier 'n helen dag al e'schottene en zo, 't is verschrikkelijk!' Als om het allemaal te bewijzen, klinkt buiten nog een daverend salvo. Als hij door de spleten van den 'nóndeure' loert, ziet hij vreemde soldaten aankomen. Ook ziet hij tanks. Misschien wel door de oververmoeidheid, of door de blijdschap dat hij thuis was, heeft hij daarnet, toen hij nog buiten was, niets gemerkt. De Duitsers op de deel staan er als vergende kippen bij. Met de handen omhoog gaan ze naar buiten. Ook Johan, z'n zuster Bertha en vader Aolbersman gaan er maar met opgeheven armen achteraan. De Duitsers worden gefouilleerd en meegenomen. De Engelsers beduiden hen dat ze naar Hindriksman moeten gaan. Bij Hindriksman gekomen, kruipen ze bij de anderen in de schuilkelder.

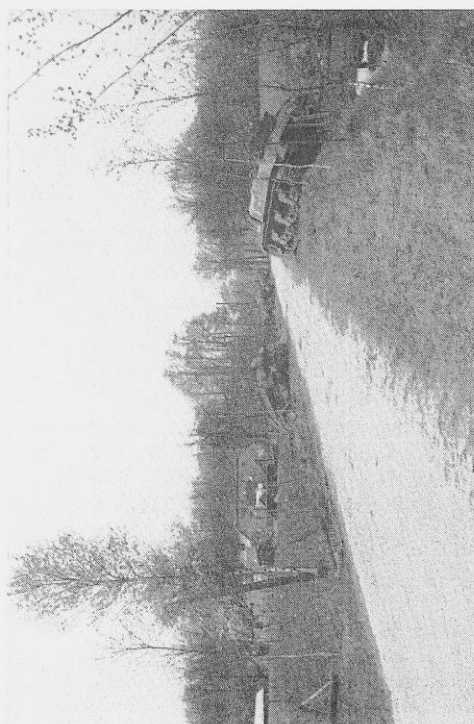
Op de volgende pagina's het verbrande Veldboom en de vernietigde tanks.

hebben ze hem en z'n paardje laten gaan. Er is verschrikkelijk veel lucht-activiteit. Overal cirkelen geallieerde jachtvliegtuigen rond. Soms vliegen ze zo laag dat je de piloten kunt zien zitten. Vaak heeft hij met z'n paardje geschuild onder de bomen en gewacht tot ze verderop waren. Ook heeft hij wel eens met de pet gezwaaid, in de hoop dat ze daardoor ontdekten dat hij maar een gewone boer is en geen Duitse militair. Eindelijk is hij in het Woold. Het aantal Duitse soldaten is daar helemaal overweldigend. Je ziet ze overal, in vol krijgstenuue, veelal smerig en met bebaarde gezichten. Je kunt zien dat ze al dagen in gevecht zijn, waarschijnlijk al vanaf het moment dat de geallieerden de Rijn overstaken. Bij Haarman en Haarmanshuusman is het hetzelfde beeld. Ook daar laten ze hem gaan. Hij loopt achter langs de Wéver en steekt dan de grindweg over. Ook in het Gaysbosje zitten nog Duitsers. Die hebben zich daar zelfs ingegraven. Ze steken er met hun helmen net bovenuit. Een mitrailleur en geweren hebben ze voor zich liggen. Hij steekt maar z'n hand op, zoals hij dat gewend is, op de Achterhoekse manier. Eén van de Duitsers groet terug. Hij

231

230

Na de strijd

Bij Veldboom is men ook uit de schuilkelder gekomen. Het huis brandt nog. Beduusd loopt men er omheen. Alles is verbrand. Het vee is dood. Het meubilair, ja, alles zijn ze kwijt. Ook het portretje van het Prinselijk paar... denken ze. Gut, was dat vanmorgen pas, dat die Duitser zat te grinniken? Natuurlijk gaat vader ook naar het kippenhok, om naar het paard te kijken. Het leeft nog. Slechts hier en daar heeft het een verwonding. Het hinnikt als vader om de deur kijkt. Mistroostig zitten ze bij elkaar en kijken naar de Tommy's, die druk bezig zijn de wrakken van de tanks van de weg te duwen. Dan kruipen ze maar weer in de schuilkelder. Overal is nog rook en stank, brandlucht, geraas van militair vervoer. Overal lopen soldaten rond met wapens, in typische leren vesten zonder mouwen. Overdonderd wacht men de nacht af.

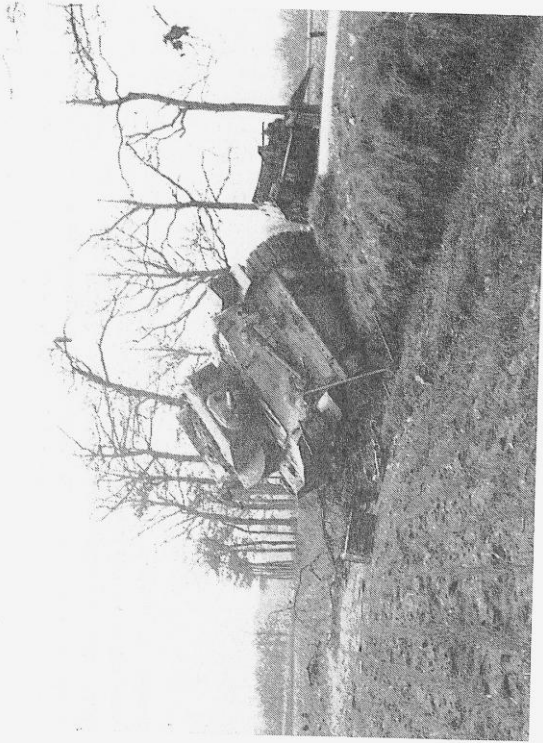
Een van de eerste dingen die Esselink doet is achter zijn geliefde harmonium gaan zitten. Met bijna daverende akkoorden ruist het Wilhelmus door de villa.

Op 'n Dröppershof zijn de hele dag de Duitsers in de weer geweest. Steeds weer andere Duitsers gaan richting Kótters of komen juist daarvandaan. Góldeman ligt niet ver van Kótters. Tegen vier uur trekken ze weg. Grote groepen passeren Dröpperhuusen en Dröpperni'jhoesman. Voertuigen die ze niet meer kunnen meenemen proberen ze in brand te steken. Ook lopen ze te trekken aan een oude stortkar met hooi erin. Ze trekken hem zelf, ze hebben geen paard daarvoor. Gewonden?? Tegen half vijf zijn ze weg. Maar de Engelsen komen er niet achteraan. 't Is een hele poos rustig op d'n Dröppershof. Zware rook trekt onder de bomen door. De grote villa van Gosselink staat in brand. Door de Duitsers in brand gestoken of door Engels artillerievuur in brand geraakt. Omstreeks zes uur rijdt er nog een Duitse pantserwagen over de harde weg, langs van Amersfoort. Eigenlijk tot grote hilariteit van de boeren. Ratelend gaat hij richting Achter-Woold of langs Klumper. 't Gekke is dat hij voorzien is van een gasgenerator. Die zal het Groot-Germaanse Reich nog even redden. Eén salvo op de gasgenerator zal voldoende zijn om het ding tot staan te brengen.

Later op de avond kwam ook Dröppershof onder granaatvuur te liggen.

Paard

Als ze bij de Binnevelder uit hun schuilplaats komen, zijn er nog Duitsers

De tank van Jack Cole en zijn mannen en de brencarrier die aan de Guldenhorst hun voortijdig einde vonden.

op de deel. Samen met de Duitsers kijken ze door het stalraampje naar buiten. In het bos tussen hen en Aolbersman zijn mannen bezig zich in te graven, misschien 2 à 300 meter van hun vandaan. 'Das sind Tommy's', zegt een van de Duitsers. Rustig doorwerkende Engelsen worden zwijgend beloerd door Duitse soldaten. 'Dein pferd?'; vraagt een van hun aan de Binnenvelders. O, gunst ja, nu zien ze het ook. Hun paard loopt rustig achter in de wei te grazen, niet zo erg ver van de gravende Tommy's. Al de herrie van die dag heeft hij overleefd en is blijikbaar zo aan hem voorbijgegaan. Het loopt daar op deze mooie voorjaarsdag, net zo kalm en waardig als op andere voorjaarsdagen. 'Ik zou het paard maar ophalen en in de stal doen', zegt één van de Duitsers. Het paard ophalen?? Daarginds vlak bij die Tommy's? En als dan het geschiet weer begint?? 'Mmmmm, dat paard kun je rustig ophalen', zegt de Duitser, 'er gebeurt nu niks meer'. Ja, de jongens van Binnevelder zullen gek zijn. Laat dat paard maar lopen. 't Moet maar gaan, zoals het gaat, maar zij gaan er niet naar toe. 'Daar is beslist geen gevaar bij', zegt de Duitser, 'dan zal

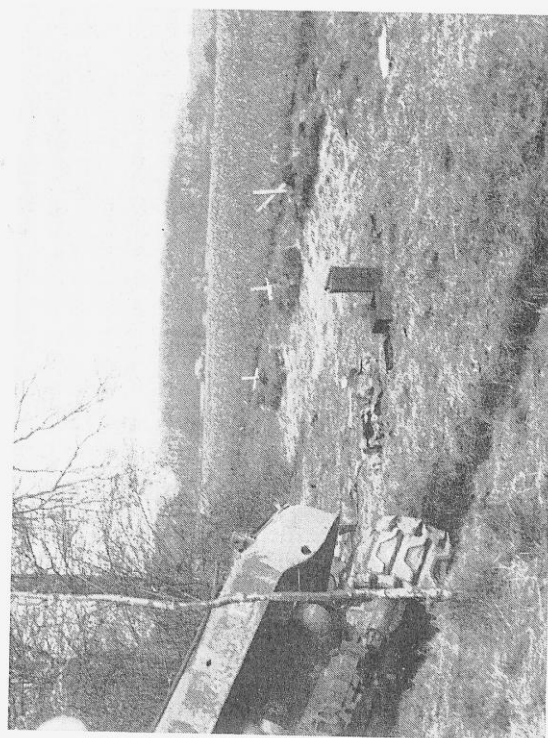
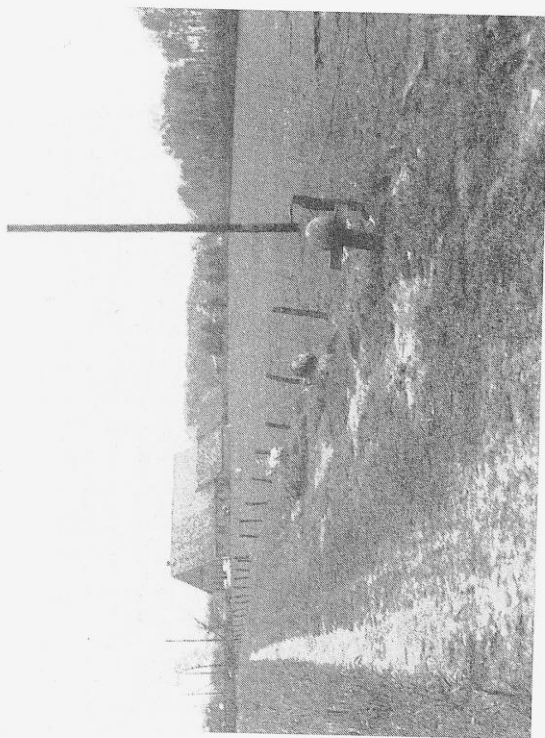

ik het wel doet!!!' De Duitse soldaat neemt z'n helm af. Ook ontdoet hij zich van z'n koppel, z'n uniformjasje en z'n geweer. In zijn 'blote' overhemd wandelt hij naar buiten en sloft door de weide naar het paard. Rustig loopt hij met het paard de hele weide door tot bij het huis. Daar wordt het in de stal gedaan. Later vertrekt hij met de anderen, weer voorzien van de koppel, waaraan nog wat handgranaten hangen, z'n geweer en z'n uniformjas.

God save the King

De meeste mensen zijn nu wel uit de schuilkelders gekomen, al waagt men zich nog niet ver van huis. De Engelsen leggen tussen de villa van Meert en Dieksman een hele grote vlag neer. Dat inspireert hen ook om de vlag die vijf jaar in de kast heeft gelegen, tevoorschijn te halen en uit te hangen. Bram Esselink, die weet dat er bij Haverwieske nog Duitsers zijn, gaat daar heen. Een poos later komt hij met hen terug. Breed lachend en met de duimen achter z'n bretels laat hen voor zich uit lopen. Bij Dieksman geven ze zich aan de Engelsen over. Ze krijgen flink te roken en te eten al eer ze weggebracht worden. Natuurlijk krioelt het bij Dieksman ook van soldaten. Ze nemen de kleine Gerrit op de arm en gaan ermee langs de tanks. Later brengen ze hem terug. Hij heeft z'n zakken vol chocolade. Dat is spul dat hij nog nooit heeft gehad, maar hij vindt het lekker. De mensen praten zo goed en zo kwaad als het gaat met de soldaten, maar als ze eens verder willen rondkijken, dan mag dat niet. 'No no no', zeggen ze tegen Bram en Hendrik Wiggers, 'tomorrow'. Trouwens, de mensen blijven wel in de buurt van de schuilkelders. Melken, of andere bezigheden, daar denken ze voorlopig niet aan. Als er dan later achter vanuit het Woold, misschien wel vanuit Barlo, weer geschoten wordt en men de overfluitende granaten hoort, kruipt men weer gauw naar binnen. De meeste soldaten hebben zich al hier of daar te slapen gelegd. In de villa van Esselink zit men nog heel lang te praten met de Engelsen, o.a. met Sid England. Dat komt omdat er nogal wat mensen bij zijn die Engels kennen. Samen zingt men het 'God save the king'. Wie geen Engels kent, neuriet mee of zingt 'O dierbaar plekje grond'. Dat heeft immers dezelfde melodie?

En de doden kregen hun voorlopige rustplaats. Op de achtergrond van de bovenste foto het inmiddels afgebroken Meerdinknijhoesman.

's Avonds

's Avonds begint het vader Wiggers van Góldeman te kriebelen. De koeien hebben de hele dag nog niets gehad. Zoon Henk besluit dan met Benne, de knecht van Brömmels, naar Góldeman te gaan. In 't donker sluiten ze erheen. Ze voeren de koeien. Ook kijken ze even in de keuken. De mand met eieren die er nog moet staan is verdwenen. Dat zullen inmiddels wel 'Eggs' geworden zijn. Als ze ook nog naar de kippen willen kijken, klinkt plotseling een vreemde stem in het donker: 'Halt, hands up!' De jongens weten niet hoe gauw ze hun handen omhoog moeten steken. Twee Engelsen, zeker op patrouille, stellen hun vragen, maar het gesprek gaat nogal moeilijk. Dan moeten ze voor de Engelsen uit naar de deel lopen. Daar laten ze hun persoonsbewijs zien. Het opschrift 'Koninkrijk der Nederlanden' maakt de Engelsen duidelijk dat ze met Nederlanders te doen hebben. Ze mogen gaan.

Bij Kortschot en Huttert zijn tegen de avond een drietal kanonnen opgesteld, één vlak bij de schuilkelder waarin de beide families bij elkaar zitten. Ieder kanon schiet een vijftigtal granaten af, richting Winterswijk. Waaang... waaang... waaang... steeds drie keer na elkaar... de grond schudt... de mensen zitten sidderend, maar stil, bij elkaar... het vlammetje van de 'stormluchte' flinkt bij elk schot van de luchtdruk... het is fascinerend ernaar te kijken... elke keer lijkt het net of het uit wil gaan... waaang... waaang... waaang... toch richt het vlammetje zich telkens weer op...

Bij Meart Wassink hebben ze niet zoveel last van de overfluitende granaten. Ze zitten nu weer in hun oude schuilkelder, niet ver van de weg. Hier worden ze helemaal overdonderd door het zware verkeer, dat over de weg dendert. De grond dreunt ervan. Tegen de avond heeft men met behulp van een zware tank de wrakken radikaal van de weg geduwd. De weg is dus weer vrij voor verkeer. De ene tank na de andere raast voorbij. Ze raken zowat verdoofd van het zware geronk. Als ze uit de schuilkelder kijken, zien ze slechts vage schimmen voorbijgaan. Het lijkt uren te duren, 'Nou, at dat allemaal op darp angeet, blif der van darp niks meer staon', zeggen ze.

Vader Aolbersman heeft 'gin door' meer. Eindeloos lang zitten ze al bij Hindriksman in de schuilkelder. Nu wil hij naar huis. Johan gaat met hem mee, ofschoon het kriegsrumeer nog niet van de lucht is. Het is al lang nacht, maar -blijkbaar door de zoeklichten- niet hardstikke donker. Als ze thuis komen, zit de keuken vol met Engelse militairen. Deze grijpen

meteen naar de wapens, maar als ze zien dat zij het zijn, laten ze ze weer zakken. Ze beduiden hun dat ze weer naar de schuilkelder moeten gaan. Zij doen 'boem' naar de Duitsers en de Duitsers 'boem' terug, dus dat kan gevaarlijk zijn. Maar vader wil het huis op slot doen. Hoewel ze zich al tegoed zitten te doen aan een korf vol eieren, stappen ze op om vader Aolbersman de gelegenheid te geven het huis op slot te doen. 't Zal trouwens niet veel helpen, de ruiten zijn immers kapot? Ook volgen ze de raad van de Engelsen op en ze gaan weer terug naar de schuilkelder. Morgen zal het wel over zijn, zeggen de Engelsen. Tomorrow. 'Tomorrow!' Dat zegt van Zutphen ook met een lach, als hij 's avonds laat bij z'n gezin terugkomt. Morgen zal Winterswijk zeker bevrijd worden. Daarvan is hij overtuigd. Als militair en als Winterswijker heeft hij de Engelsen allereerste waardevolle inlichtingen kunnen geven over het nu voor hun liggende gebied. Hij had veel rondgewandeld in z'n onderduikerstijd en nu kon hij ook de Engelsen uitleggen hoe en waar de stellingen lagen achter Góldeman, waar die middag de Duitsers nog zaten. Als Winterswijk morgen niet wordt bevrijd, dan willen de Engelsen de gewonde kleine Stef meenemen naar een Engels hospitaal in Bocholt.

De andere morgen

Tegen de morgen wordt het rustiger. De mensen in de schuilplaatsen beginnen meer met elkaar te praten. Kinderen, ook sommige ouderen, zijn in slaap gevallen. Anderen gaan eens naar buiten. Een lichte nevel bedekt de velden. Het belooft weer een prachtige dag te worden. 't Is eigenlijk onbegrijpelijk stil, onwerkelijk rustig na zo'n rumoerige dag. Geen gegrom van zware motoren, geen granaatinslagen, geen geratel van mitrailteurs. Nu, bij het ochtendgloren, kan men zich bijna niet voorstellen wat er gisteren allemaal is gebeurd. Men staat stil, men zit bij elkaar, men is zelf ook rustig geworden. Men rookt een sigaret, men praat, een enkele lach weerklinkt. Bij Bosman gaan ze eerst maar met z'n allen wat eten. Ook Selleman en Beezewinkel komen mee. In de keuken zit men nog wat na te praten. Maar met het lichtter worden en het levendiger worden van de omgeving, komt ook de angst weer terug. Zou het werkelijk afgelopen zijn?? Als de mensen terug in hun eigen huis komen, kunnen ze de rot-zooi pas overzien. Geen ruit is er meer heel. Pannen hangen scheef op het dak. Veel zijn er naar beneden gevallen. Overal sporen van tanks: over het land, in de weiden. Onder de lindes bij Selleman naast het huis liggen stapels granaathulzen: stille getuigen van het kanongebulder dat de Duitse tank produceerde. Ook bij Meart wordt het levendiger. De militairen die in de gang slapen worden wakker. Op de deel gebeurt hetzelfde. Waar gisteren nog een onbegrijpelijke chaos was van Duitse militairen, liggen

Fragmenten uit het boek Herinneringen aan de bevrijding van Winterswijk door H.B. Aalders en J.G. Ruwhof

grote activiteit van geallieerde vliegtuigen boven ons dorp. Tot twee maal toe moet dan ook luchtalarm gegeven worden.

12 Maart 1943.

Door grote luchtactiviteit ontstaan in de gemeente drie branden en wel: 1 in Henxel, 1 in het Woold en 1 in Miste. Deze zijn ontstaan door het afwerpen van een groot aantal staaftandbommen en rubber-phosphorbommen. Er moeten extra patrouillediensten door leden van de Bosbrandweer gehouden worden, daar op verschillende plaatsen nog onontbrande rubber-phosphorbommen liggen, die elk ogenblik ontbranden kunnen.

26 Maart 1943.

Deze avond kan wel aangemerkt worden als een van de meest bewogene in de luchttoerlog en iedere Winterswijker zal zich deze nog goed kunnen herinneren. Er waren geweldig veel vliegtuigen in de lucht, waarbij in een kort tijdsbestek het volgende boven onze gemeente gebeurde:

21.57: Uit het Woold komt het bericht binnen, dat er een uitslaande brand is ontstaan door het afwerpen van brandbommen, waardoor een boerderij in as gelegd werd.

21.59: Door het afwerpen van brandbommen ontstaat brand in een boerderij in Miste. Daar het personeel van de Luchtbescherming paraat is en direct een zogenaamde emmerketting vormt, wordt voorkomen, dat ook het voorhuis verloren gaat. Als de motorspuit van de Gemeentelijke Brandweer ter plaatse verschijnt, wordt, door met vereende krachten op te treden, de brand beperkt tot de deel en een afzonderlijke schuur.

53

Enkele belangrijke data voor Winterswijk, in verband met het geallieerde luchtoffensief tegen Duitsland.

21 Juni 1940.

De eerste luchtaanval op ons dorp in deze oorlog. In de voornacht vliegt een vliegtuig laag boven het dorp en gaat even daarna tot een aanval op het spoorwegemplacement over. Bij deze aanval raakt een gedeelte van de timmerfabriek van den heer Meerdink aan de Parallelweg in brand, evenals een pakhuis bij de Houtlading, waarin de goederen van de Coöp. Landbouwersbond waren opgeslagen. Geweldige rookmassa's ontwikkelen zich en de brand is tot ver in de omtrek te zien. Vele Winterswijkers hebben, onervaren als wij toen nog waren, zich naar de plaats des onheils begeven. Als even later het vliegtuig terugkomt en nogmaals tot de aanval overgaat, ontstaat er een ware paniek. Gelukkig worden de bommen nu afgegooid in de buurt van het Sportterrein, anders waren de gevolgen niet te overzien geweest. Bij deze aanval kwamen de eerste Winterswijkers door oorlogshandelingen uit de lucht om het leven.

28 December 1941.

Het eerste geallieerde vliegtuig stort brandend in onze gemeente neer, namelijk in Oost-Dorpsbuurt. Hierbij kwamen twee leden van de bemanning om het leven, terwijl een piloot, een 20-jarige Canadees, gevangen genomen werd.

28 Augustus 1942.

In de nacht van Donderdag 27 Augustus op Vrijdag 28 Augustus is er voor het eerst gedurende de nacht

52

22.01: Op de Wamelinkweg komen verschillende brandbommen terecht, die echter geen schade aanrichten.

22.03: Er wordt gemeld, dat brandbommen werden afgeworpen op het spoorvegeteplacment, waarbij geen noemenswaardige schade ontstond.

22.04: Uit Kotten komt het bericht binnen, dat circa 160 meter van de School een brisantbom in een weiland terecht is gekomen. Verschillende woonhuizen en boerderijen in de omgeving liepen zware dak- en glasschade op. Het elektrisch lichtnet werd vernield.

22.05: In het Woold zijn brandbommen door het dak van een boerderij geslagen en in 't hooi terecht gekomen, waardoor brand veroorzaakt werd. Door het flinke optreden van den bewoner, die zoveel mogelijk trachtte het vuur te smoren, kon, toen een motorspuit van de Brandweer verscheen, de brand tot de hooizolder beperkt blijven.

22.06: In de Morssestraat worden brandbommen afgeworpen, die echter door de blokploeg onschadelijk gemaakt zijn.

22.09: Een brandbom slaat door het dak van een woning aan de Inslagstraat. Doordat een lid van de blokploeg kans ziet de reeds brandende bom naar buiten te werken, wordt een zekere binnenbrand voorkomen.

22.10: Een grote hoeveelheid brandbommen komt terecht in een weiland in Corle.

22.17: Op de Beuzenes vallen brandbommen. Geen schade.

22.19: In een woning aan de Kreilsvorweg komt een brandbom terecht, die onschadelijk gemaakt kan worden. Verder komen hier scherven neer

van de luchtgevechten, die boven ons dorp plaats vinden.

Deze nacht kan met recht wel de zwaarste nacht genoemd worden, die Winterswijk, wat betreft activiteit in de lucht, heeft meemaakt. Het was op een gegeven moment zelfs zo erg, dat alle aanwezige brandspuiten uitgerukt waren, zodat, wanneer er nog een brand gemeld zou zijn, geen enkele spuit meer beschikbaar was geweest om deze te bedwingen.

27 Maart 1943.

Opnieuw krijgt Winterswijk weer volop zijn deel mee. Op talrijke plaatsen in de buurtschappen worden staafbrandbommen, rubberphosphorbommen en brisantbommen afgeworpen. Daar deze laatste niet tot ontploffing komen, moeten verschillende boeren tijdelijk hun woning ontruimen, in verband met gevaar voor explosie.

3 April 1943.

Wederom vallen er brandbommen in de omgeving van ons dorp, waardoor een boerderij* in Ratum geheel uitbrandt. Er komt voorts een vliegtuig brandend omhoog, waarbij de zeven inzittenden om het leven komen.

1 Mei 1943.

Ook deze nacht is er weer grote activiteit. Tegen half drie stort in het Woold een Engels vliegtuig neer. De bemanning, bestaande uit zeven personen, komt hierbij om het leven. Voorts valt er een zware brisantbom, waardoor een vijftal boerderijen zwaar beschadigd wordt. Tegelijkertijd komen in dezelfde buurtschap brandbommen terecht, waardoor een boerderij in as gelegd wordt. Tegen kwart voor drie valt er een brisantbom op het Kottense voetbalveld, terwijl enkele

minuten later nog enkele brisantbommen ontploffen, evenals in het Woold. Ratum krijgt eveneens zijn deel mee. In een dennenbos ontploft een zware brisantbom, waardoor grote schade in dit bos wordt aangericht, terwijl een aantal boerderijen in de nabijheid zware dakschade oploopt. Ter hoogte van het spoorwegkruispunt van de lijnen Winterswijk—Arnhem en Winterswijk—Borken vallen blindgangers, waardoor het spoorwegverkeer stagnatie ondervindt.

13 Mei 1943.

Door het afwerpen van brandbommen ontstaat des nachts brand in een schuur in Kotten. In Huppel stort een tweemotorige Engelse bommenwerper neer, waarbij alle vijf leden van de bemanning om het leven komen.

28 Mei 1943.

Ditmaal moeten de buurtschappen Woold en Kotten het weer eens ontgelden. Door inslaande bommen geraken twee schuren in brand. Verder ontploft in het Woold nog een brisantbom, waardoor enkele boerderijen zwaar beschadigd worden.

5 November 1943.

Voor het eerst ontstaat er overdag schade tengevolge van oorlogshandelingen in de lucht. Tegen kwart voor twee geraakt in Meddo een boerderij in brand, terwijl tegelijkertijd in Huppel enige roggemijten in vlammen opgaan, tengevolge van het afwerpen van brandbommen.

31 Mei 1944.

De eerste beschieting van treinen in onze gemeente. Tegen twee uur 's middags wordt op de spoorlijn Winterswijk—Zutphen een goederentrein vanuit de lucht beschoten, waarbij gelukkig niemand gedood is.

14 Juli 1944.

Om plm. half een 's nachts worden boven het dorp zes brisantbommen afgeworpen tengevolge van een luchtgevecht. Deze veroorzaken vooral schade op het gedeelte van de Wooldseweg achter de spoorwegovergang.

September 1944 tot April 1945.

Werden er tot dusverre geen aanvallen gedaan met als speciaal doel Winterswijk, sinds eind September 1944 komt hierin verandering. Vanaf deze datum tot aan de bevrijding wordt ons dorp tientallen malen gebombardeerd. De hoofddoelen zijn wel het spoorwegkruispunt van de lijnen Winterswijk—Zutphen en Winterswijk—Groenlo aan het eind van de Morgenzonweg en het emplacement der Nederlandse Spoorwegen. Daar het emplacement geregeld door batterijen Duits afweergeschut verdedigd wordt, vinden er herhaaldelijk gevechten plaats tussen de vliegtuigen en genoemd afweergeschut. Dat het laatste hierbij veel succes geboekt heeft, durven we niet te beweren, daar slechts één jachtbommenwerper neergeschoten werd, voor zover ons bekend. Toch heeft dit afweergeschut ettelijke keren op laag vliegende en aanvallende vliegtuigen geschoten. De verliezen aan bedieningsmannen zijn nog al groot, terwijl tevens enkele batterijen door splinterbommen buiten gevecht gesteld worden. Het gevolg van al deze aanvallen is, dat verschillende wijken van ons dorp, die in de gevarenzone liggen, moeten evacueren. Dat veel materiele schade werd aangericht, is een ieder genoeg bekend. Toch blijkt gelukkig het aantal slachtoffers van deze aanvallen naar verhouding slechts gering te zijn. Dit is mede hieruit te verklaren, dat de bommen vaak in de reeds geëvacueerde wijken insloegen.

Zo is het laatste tijdvak van deze oorlog voor Winterswijk dus wel het zwaarste geweest. Bij de ellende, ontstaan door de bombardementen, kwamen ook nog de herhaalde oproepen voor het spitten, de razzia's, het onderduiken van het personeel der Nederlandse Spoorwegen en van de Gemeentesecretarie alsmede het oppakken van gijzelaars. De Luchtbeschermingsdienst, die zich juist deze maanden de zwaarste taak van de gehele oorlog opgelegd zag, kon niet over voldoende personeel beschikken, daar ook haar leden moesten spitten. Toch heeft zij nog bergen werk verzet en komt haar voor al het werk dat ze ondanks gebrek aan personeel enz. verricht heeft, alle lof toe, daar zij, niettegenstaande de vele moeilijkheden, steeds paraat bleek te zijn. Gelukkig brak 31 Maart de bevrijding voor Winterswijk aan, zodat we voor goed van bombardementen verlost waren en de Luchtbeschermingsdienst haar werk nage noeg als geëindigd kon beschouwen.

5.1.3 Fragmenten uit het boek "Winterswijk in oorlogstijd" door W.D. Lelieveld

wij hier reeds de ons bekende namen van diegenen, die als gevolg van hun illegale activiteit of van hun verzetshouding werden gearresteerd, en uiteindelijk in de gruwelijke Duitse concentratiekampen of voor het vuurpeloton hun leven lieten : Mevr. H. Kuipers-Rietberg, overleden ± 28 Dec. '44. Frauenstrallager „Ravensbrück”. W. J. Koenen, gefusilleerd ± 31 Aug. '44 te Vught. J. J. Jansen, overleden 2 Dec. '44. Conc. kamp „Neuengamme”. P. Brittin, gefusilleerd 12 Maart '45 te Amsterdam. K. Kappers, gefusilleerd 5 Sept. '44 te Budel (Dorplein). H. Kort, overleden 26 Dec. '44. Conc. kamp „Neuengamme”. E. Kuipers, overl. 28 Nov. '44. Strafkamp Versen (Meppen). De 4 laatstgenoemden hadden ten tijde van hun arrestatie hun verblijf niet in onze gemeente, doch zijn door familiebanden en langdurig verblijf alhier toch als plaatsgenooten aan te merken. In het laatste stadium van den oorlog werden de bij razzia's invallen, enz. gepakte onderduikers veelal ook als politieke gevangenen behandeld, en naar Duitse concentratiekampen overgebracht. Zoo langzamerhand heeft de menscheit eenig idee gekregen van wat dit beteekent. Voor de meesten de dood. Helaas zijn ook enkele Winterswijkse jongens hiervan slachtoffers geworden. Voor zoover ons bekend, zijn de volgende ingezetenen, als onderduikers gepakt, in Duitse concentratiekampen overleden : H. B. J. Iking, overleden 2 Nov. 1944 in het kamp Husum. G. E. Jolink, overleden ± 30 Jan. '45 in 't kamp Neuengamme. B. van Lith, overleden 3 Dec. '44 in 't kamp Neuengamme. H. Moes, overleden 13 Dec. '44 in 't kamp Neuengamme.	Ofschoon niet gegrepen voor actief verzetwerk, rangschikken wij deze groep toch onder de slachtoffers van het verzet, omdat zij door hun verzetshouding gevallen zijn. Wij eeren en herdenken hen. Slachtoffers van den slavenarbeid in Duitsland Behalve de vijf slachtoffers van het „spitten”, waarvan wij reeds gewag maakten in het gedeelte, waarin wij de dooden door bombardementen beschreven hebben (A.), zijn er ook een aantal plaatsgenooten omgekomen tijdens de periode van de slavenarbeid, de z.g. „arbeidsinzet”, in Duitsland. Zij vielen als gevolg van bombardementen, of door ziekte en ellende. Voor zoover ons bekend, volgen hier hun namen : <table border="0"> <tr> <td>G. Dieperink, (bombardement) Buer,</td><td>29-12-'44 overleden.</td></tr> <tr> <td>J. Fintelman, (typhus) Oberndorff</td><td>11- 4-'43 overleden.</td></tr> <tr> <td>F. Leugwenus, (bombardement Südlahn)</td><td>22- 3-'45 overleden.</td></tr> <tr> <td>A. Meerdink, (bombardement Bocholt)</td><td>2- 3-'45 overleden.</td></tr> <tr> <td>G. E. H. Mulder, (bomb. Gatersleben)</td><td>11- 4-'44 overleden.</td></tr> <tr> <td>H. Plekenpol (typhus) Oberndorff</td><td>11- 4-'43 overleden.</td></tr> <tr> <td>J. Obbink (bombardement Borken)</td><td>30-10-'44 overleden.</td></tr> <tr> <td>J. W. Wieskamp (longontst.) Boiken</td><td>11- 4-'43 overleden.</td></tr> <tr> <td>J. Buisman, Strafkamp Essen-Mühlheim</td><td>1- 7-'42 overleden.</td></tr> <tr> <td>H. J. Derksen, Strafkamp Mahler-Hulst</td><td>6- 2-'44 overleden.</td></tr> <tr> <td>H. L. Schreurs, conc. kamp Dachau</td><td>4- 5-'45 overleden.</td></tr> </table> De drie laatstgenoemden zijn in strafkampen, die voor de ergste concentratiekampen niet onder deden, overleden. Zij hadden zich de haat van de nazi's op den hals gehaald. J. Buis-	G. Dieperink, (bombardement) Buer,	29-12-'44 overleden.	J. Fintelman, (typhus) Oberndorff	11- 4-'43 overleden.	F. Leugwenus, (bombardement Südlahn)	22- 3-'45 overleden.	A. Meerdink, (bombardement Bocholt)	2- 3-'45 overleden.	G. E. H. Mulder, (bomb. Gatersleben)	11- 4-'44 overleden.	H. Plekenpol (typhus) Oberndorff	11- 4-'43 overleden.	J. Obbink (bombardement Borken)	30-10-'44 overleden.	J. W. Wieskamp (longontst.) Boiken	11- 4-'43 overleden.	J. Buisman, Strafkamp Essen-Mühlheim	1- 7-'42 overleden.	H. J. Derksen, Strafkamp Mahler-Hulst	6- 2-'44 overleden.	H. L. Schreurs, conc. kamp Dachau	4- 5-'45 overleden.
G. Dieperink, (bombardement) Buer,	29-12-'44 overleden.																						
J. Fintelman, (typhus) Oberndorff	11- 4-'43 overleden.																						
F. Leugwenus, (bombardement Südlahn)	22- 3-'45 overleden.																						
A. Meerdink, (bombardement Bocholt)	2- 3-'45 overleden.																						
G. E. H. Mulder, (bomb. Gatersleben)	11- 4-'44 overleden.																						
H. Plekenpol (typhus) Oberndorff	11- 4-'43 overleden.																						
J. Obbink (bombardement Borken)	30-10-'44 overleden.																						
J. W. Wieskamp (longontst.) Boiken	11- 4-'43 overleden.																						
J. Buisman, Strafkamp Essen-Mühlheim	1- 7-'42 overleden.																						
H. J. Derksen, Strafkamp Mahler-Hulst	6- 2-'44 overleden.																						
H. L. Schreurs, conc. kamp Dachau	4- 5-'45 overleden.																						

man en H. Derksen werden bij een poging om naar Nederland te vluchten, gepakt. H. Schreurs werd naar een concentratiekamp gezonden wegens betoende anti-Duitse gezindheid. Ook zij vielen ten offer aan het moderne barbaarsdom.

Door oorlogsgeweld buiten Winterswijk gevallen plaatsgenooten

Eenige ingezetenen of oud-ingezetenen van Winterswijk worden den dood door bombardementen of beschietingen in andere plaatsen. Van enkelen is het lot nog niet met absolute zekerheid bekend.

Van de volgende personen staat echter vast, dat zij zijn omgekomen :

- A. J. Geerdink, bomb. Haaksbergen, 25-3-'45.
- J. Siebelink, bomb. Silvolde, 25-3-'45.
- H. J. Slagter, beschieting Ruurlo, 5-1-'45 (13-1-'45 overleden).
- J. H. Willemsen, bomb. Haaksbergen, 25-3-'45.
- Mevr. J. Leeuw-Ubbink, bomb. Haaksbergen, 25-3-'45.

Slachtoffers onder Israëlitische medeburgers

Zoals reeds in de inleiding opgemerkt werd, is deze groep medeburgers wel bijzonder zwaar getroffen. Wij behoeven hier niet uit te weiden over de behandeling en de bestiale wredeheden, die speciaal deze categorie van het nazidom heeft moeten ondervinden ; dit is ieder wel bekend.

Successievelijk werden de in deze beraamde plannen ten uitvoer gebracht, aanvankelijk tamelijk onschuldig uitziend (mel-

32

dingsplicht b.v.) ; later gericht op de volkomen vernietiging van alles, wat maar in de verte van Joodschen bloede was.

Geen bevolkingsgroep heeft zoóveel te lijden gehad als juist deze. Reeds vroegtijdig begon in onze gemeente hun individuele deportatie, om later georganiseerd collectief doorgevoerd te worden. Toen gingen de deportaties en masse via het Arbeidsbureau naar het Kamp Westerbork, en vandaar naar de gruwelijke massa-vernietigingsoord, zooals Bergen-Belsen, Auschwitz, namen, die wereldberucht zijn geworden.

In onze gemeente verbleven ten tijde van het uitbreken van den oorlog 270 Israëlieten. Hiervan zijn er 35 ondergedoken, zoodat er in totaal 235 zijn weggevoerd.

Van deze 235 zijn er tot op heden 8, zegge en schrijve acht, teruggekeerd ; nog geen 4 %. Ofschoon van allen het lot nog niet met absolute zekerheid vaststaat, moeten wij toch aan-nemen, dat zij omgekomen zijn.

Hier houdt alle redeneering op, en past slechts één woord : afschuwelijk.

Intusschen gaat onze deernis uit naar de vele, zeer vele, getroffenen Joodsche medeburgers.

Deze dingen moeten voor altijd onmogelijk gemaakt worden.

Oorlogsslachtoffers door andere oorzaken

Op 27 Sept. '44 hield de Landwacht een van de vele razzia's op onderduikers. Ook de buurtschap Huppel werd bezocht. Bij deze gelegenheid werd de landbouwer H. Mengers door een lid van dit illustere verradersgezelschap doodgeschoten. De dader is thans ontmaskerd en zit in afwachting van het vonnis, dat over hem geveld zal worden, veilig in het bewaarskamp „Vosseveld" alhier opgeborgen.

Na de bevrijding zijn nog enkele slachtoffers onder onze

33

plaatsgenooten gevallen door ongevallen, die rechtstreeks verband houden met den oorlog. Uit dien hoofde moeten wij ook hen tot de oorlogs-slachtoffers rekenen.

Op den dag der bevrijding werd de heer J. Klomps te Miste door het trappen op een landmijn zwaar gewond, waarna hij op 29 April d.v. aan de gevolgen hiervan is overleden.

De heer C. J. Severien werd bij opruimingswerkzaamheden door een mijnontploffing doodelijk getroffen.

De landbouwer G. J. Wikkerink kwam in 't Woold eveneens door het trappen op een mijn om 't leven.

De onervarenheid met -het omgaan van vuurwapenen veroorzaakte in de eerste rommelige weken na de bevrijding den dood van een drietal ingezetenen.

Op 7 April '45 werd de N.B.S.-soldaat H. Landman door een noodlottig geweerschot te Lichtenvoorde gedood.

Een dergelijk tragisch voorval vond op 11 April plaats bij het grenskantoor te Huppel. Op zoek naar een beruchte N.S.B.'er sloeg een soldaat van de N.B.S. bij een zeker huis met de kolf van zijn geweer tegen de deur, waardoor een schot afging. Hierdoor werd een jongeman, J. den Bakker, doodelijk getroffen. Deze jongeman was eenige jaren met goed gevolg ondergedoken geweest, en had zich thans, ruim een week na de bevrijding, met enthousiasme gemeld voor de stoottroepen in Duitsland. Wel een tragisch einde.

Door een betreurenswaardig ongeluk met een vuurwapen, dat op 27 April plaats vond, werd de heer D. W. v. Ooyen ernstig getroffen, aan de gevolgen waarvan hij overleed

Tenslotte is er nog een slachtoffer gevallen als gevolg van zijn politieke overtuiging. Direct na het begin van den oorlog met Rusland (22-6-'41) werd de heer G. Kobus opgehaald, zonder dat hier verder eenige aanleiding voor bestond. Na eenige maanden in Amersfoort te zijn geweest, werd hij doorgezonden naar het concentratiekamp Neuengamme, alwaar hij,

volgens het officiële bericht, op 22 Febr. 1942 is overleden. Zóó was de methode van de nazi-barbaren, om zich van hun politieke tegenstanders te ontdoen.

Wanneer wij aan het einde van dit hoofdstuk een recapitulatie geven van het getal Winterswijkse oorlogsslachtoffers, dan komen wij tot het volgende totaal-overzicht :

A. Gesneuvelde soldaten	17
B. Slachtoffers van het luchtwapen (alleen burgers)	41
C. Slachtoffers van het verzet	11
D. Slachtoffers van de slavenarbeid in Duitsland	11
E. Slachtoffers door oorlogsgeweld buiten W'wijk	5
F. Slachtoffers onder de Israëlitische medeburgers	227
G. Oorlogsslachtoffers door andere oorzaken	8
Totaal	320

Hierbij zijn dus niet de in onze gemeente gevallen geallieerde militairen opgenomen. Het betreft hier uitsluitend omgekomen ingezetenen of oud-ingezetenen van Winterswijk.

Wij merken hierbij nog op, dat tot op het moment waarop wij dit schrijven, ons niet bekend is, of er als gevolg van den oorlog in de overzeesche gebiedsdeelen nog slachtoffers onder onze plaatsgenooten te betreuren zijn.

Wanneer wij goed zijn ingelicht, ligt het in de bedoeling om binnen afzienbaren tijd een herdenkingsteeken in onze gemeente op te richten ter blijvende nagedachtenis aan onze plaatsgenooten, die door oorlogsgeweld zijn omgekomen.

Dit is een sympathieke gedachte. Hiermede kunnen wij tevens ons medeleven toonen met de dikwijls zoo zwaar getroffen familie, die achterbleef.

Moge er eindelijk eens een duurzame vrede komen.

II

De vernielingen

De beschrijving van dit onderwerp is niet het meest interessante gedeelte uit dit boekje.

Omwille van de volledigheid en de documentaire waarde, dienen wij dit hoofdstuk desondanks toch te behandelen.

Als gevolg van de reeds in het eerste gedeelte beschreven bombardementen, zijn begrijpelijkerwijze vernielingen aangericht. In bijna alle gevallen werden deze veroorzaakt door vliegtuigen.

Wij zullen, in volgorde van tijd, de belangrijkste vernielingen nog eens nagaan.

In den nacht van 25 op 26 Juli 1940 vielen in Huppel en Woold de eerste bommen. Verschillende stuks vee werden gedood, terwijl de boerderij van den heer Walvoort, K 97 Woold, werd verwoest.

Volgens de ons ter beschikking staande gegevens zijn er daarna langen tijd geen gebeurtenissen te melden, waaruit belangrijke schade is voortgevloeid.

In den avond van 12 Maart 1943 vielen in onze gemeente heele series brandbommen, uitgeworpen door overvliegende bommenwerpers. Als gevolg hiervan ontstonden verscheidene branden. De boerderij en café met inventaris van den heer J. B. Huiskamp, Henxel G 24 (de bekende uitspanning „Lappen-schaar“) ging hierbij geheel verloren.

In het voorjaar van 1943 hadden er talrijke nachtelijke lucht-aanvallen op Duitschland plaats, en spande het nog wel eens boven onze gemeente.

In den avond van 26 Maart 1943 kwamen wederom legio brandbommen op onze gemeente neer, waarbij in vele gevallen door het optreden van de diverse blokploegen groote branden werden voorkomen. Enkele uitslaande branden konden echter niet meer worden geblusht. Zoo werd de boerderij

36

met woonhuis van G. W. Heegt, Woold K 217, geheel in de asch gelegd, terwijl de boerderij van A. J. Tenkink, Miste B 63, gedeeltelijk werd vernield. Een brisantbom, die in de omgeving van de school in Kotten terecht kwam, veroorzaakte groote schade aan deze school, alsmede aan 3 boerderijen en 7 woonhuizen, terwijl het electrisch lichtnet ter plaatse werd vernield.

Bij een luchtaanval op Zaterdag 3 April '43 werd door het afwerpen van brand- en brisantbommen de boerderij van G. J. Koltthof, Ratum E 28, in de asch gelegd.

In den nacht van Vrijdag op Zaterdag 1 Mei 1943 stortte een met bommen geladen vliegtuig neer naast de boerderij van J. Pranger, Woold K 163. Hierdoor werd aan deze boerderij en aan een 4-tal omliggende boerderijen groote schade toegebracht. In denzelfden nacht ontstond door brandbommen een uitslaande brand in de boerderij van H. W. Pampiermolen, Woold K 158, die geheel uitbrandde. In de omgeving van de boerderij van J. W. Slotboom, Ratum E 72, explodeerde een brisantbom van zwaar kaliber, waardoor een 100-tal dennen werden afgekrut, terwijl drie omliggende boerderijen groote dakschade opliepen.

Op 5 Nov. 1943 kwamen in het middaguur heele zwermen geallieerde vliegtuigen over. Door het afwerpen van phosphor-rubberbommen ontstond brand op de boerderij van G. H. Frielink, Meddo D 227, die geheel uitbrandde, terwijl in de omgeving verscheidene groote roggemijten in vlammen op gingen.

Door het afwerpen van een aantal brisantbommen van licht kaliber, in den nacht van 13 op 14 Juli 1944, werd veel glas- en dakschade veroorzaakt in de omgeving van de Wooldsche-weg, Golsweg, Kottenscheweg, Parallelweg, Rusthuisstraat, Komkommerpad en in de buurtschap Woold.

In de nu volgende periode werd de meeste schade aangericht. Wij schrijven September 1944, de maand, waarin op alle fronten het offensief op het hart van Duitschland wordt ingezet ;

37

een maand van diepe en wreede teleurstelling ook voor het meereendeel van onze bevolking, omdat de lang verbeide bevrjding toen op een mislukking uit liep.

Bij een aanval door Jabo's op het Spoorwegkruispunt aan de Morgenzonweg d.d. 28 Sept. 1944, werd in de omgeving van dit punt overal schade aangericht. De Morgenzonweg zelf had 't het zwaarst te verduren.

Bij een herhaalde aanval op ditzelfde punt werd perceel L 190 geheel vernield door een brisantbom. Tezelfder tijd werden een aantal bommen op het Stations-emplacement afgeworpen, waardoor meerdere wagons in brand vlogen en anderen werden beschadigd of vernield.

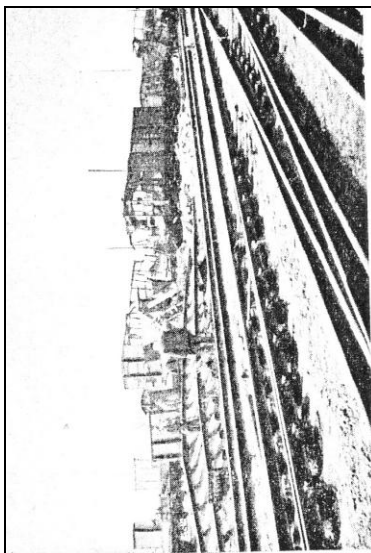
Op Zaterdag 30 Sept. wederom een aanval op het Spoorwegkruispunt aan den Morgenzonweg, waarbij weer veel schade in deze buurt werd veroorzaakt. Op denzelfden dag werd ook het Stations-emplacement weer aangevallen, waarbij de machine-loods, $\pm$ 30 wagons en enkele baanvakken vernield werden. Ook de kunstmestloods van de Coöp. Landbouwbond werd zwaar beschadigd. In de omgeving van het Station ontstond aan de woonhuizen veel glas- en dakschade.

Bij den aanval van 2 Oct. 1944 werden door Jabo's weer brisantbommen afgeworpen op de spoorwegverbindingen. Bij dezen aanval werd o.a. ook de gashouder door scherven getroffen, waarna hij in brand geraakte. Gelukkig kon door onmiddellijk ingrijpen de brand geblusht worden, waardoor niet te overziene gevolgen werden voorkomen. De Morgenzonweg en de omgeving van het Station hadden het weer te verduren, en vele woonhuizen liepen glas- en dakschade op.

Op 4 Oct. '44 wederom een aanval door 8 Jabo's, waardoor o.a. het perceel Morgenzonweg 70 werd verwoest. Verschillende perceelen in de omgeving van het Station werden zwaar be-

38

Het Spoorweg-
emplacement na een
luchtaanval

schadigd. Door boordvuur werd de gashouder wederom getroffen, waardoor alle gas wegstroomde en de gasvoorziening werd gestremd.

Woensdag 18 Oct. '44 werden de aanvallen op het Spoorwegkruispunt aan de Morgenzonweg weer voortgezet door 12 Jabo's. Hierbij werden verscheidene perceelen zwaar getroffen.

Vrijdag 20 Oct. wederom een bezoek van 6 Jabo's, waarbij verschillende perceelen aan de Morgenzonweg weer voltreffers kregen. Dit zelfde herhaalde zich op 4 November.

St. Nicolaasdag, 5 Dec., hadden luchtaanvallen plaats op het Station en omgeving. Een bom explodeerde o.a. op het perceel Wooldscheweg 1. Dit werd geheel vernield. Ook kwamen enkele bommen terecht vlak voor het Rusthuis aan de Kottenscheweg. Overal werd schade aangericht, vooral in de Wooldscheweg, Kottenscheweg, Rusthuisstraat, Weurden, Eelinkstraat, Helderkampstraat, Kettingstraat en Kreilstraat.

Een Jabo-aanval op ditzelfde doel op 10 Dec. '44 veroorzaakte een ravage. 9 brisantbommen kwamen alle terecht op de woonhuizen aan de Kreilstraat en Inslagstraat, welke straten na dezen aanval een verschrikkelijk beeld gaven.

Vrijdag 15 Dec. '44 werd door een overvliegende Jabo een brisantbom afgeworpen, welke op het perceel Misterweg 106 terecht kwam. Hierdoor werd de Garage Weekenstroo, die in gebruik was bij de Duitse Weermacht, grotendeels verwoest. De omliggende huizen aan de Misterweg en Bochtolschestraat liepen allen meerdere of mindere schade op.

Op 11 Jan. '45 kwam een V-2 projectiel neer op de Walienscheweg. Het monsterachtig vernietigingsmiddel veroorzaakte een geweldige ravage en schade in de geheele omgeving.

39

het perceel Misterweg L 203 zwaar beschadigd wordt. Ook in de Woudstraat spookt het. De perceelen 16 en 18 worden getroffen. Achter de Apotheekzaak van den heer Koen en bij het Badhuis knallen de explosies van uitenspanende projectielen; in de Bosschesteg krijgt het pand van den heer Grimmet een treffer; in de Morsestraat vallen 4 bommen (gelukkig in het weiland).

In de Spoorstraat, Schoolstraat, op Scholtenek, overal daveret het van de explosies van de neerkomende bommen, terwijl ook de fabriek van de fa. Meijerink & Co. op de Beuzenesh een drefer krijgt te incasseeren.

Al met al een „daverend” slot.
Toen is de rust weergekeerd, althans vanuit de lucht, en wij
allen hopen, dat deze nooit meer verstoord zal worden.

Voor een goed overzicht laten wij hier nog volgen een opgave van de totaal verwoeste perceelen, ingedeeld naar de straten :

Wooldscheweg 1	.	.	.	schuur en stalling,
Kreijstraat 17—19	.	.	.	dubbel woonhuis,
Kreijstraat 21—23	.	.	.	dubbel woonhuis,
Kreijstraat 18—20	.	.	.	dubbel woonhuis,
Kreijstraat 7	.	.	.	woonhuis,
Kreijstraat 5	.	.	.	woonhuis,
Instagstraat 20—22	.	.	.	dubbel woonhuis,
Instagstraat 24	.	.	.	woonhuis,
Parallelweg 58—60	.	.	.	dubbel woonhuis,
Parallelweg 62	.	.	.	woonhuis,
Parallelweg 52	.	.	.	woonhuis,
Parallelweg 36—38	.	.	.	dubbel woonhuis,
Keizerstraat 2—4	.	.	.	dubbel woonhuis,
Misterweg 106	.	.	.	woonhuis

Morgenzonweg 53	. . . . .	woonhuis.
Morgenzonweg 132	. . . . .	woonhuis.
Morgenzonweg 451—452	. . . . .	dubbel woonhuis.
Morgenzonweg 106—108	. . . . .	dubbel woonhuis.
Morgenzonweg 70	. . . . .	woonhuis.
Morgenzonweg 140-142-144	. . . . .	woonhuizen
Morgenzonweg 150	. . . . .	woonhuis.
Morgenzonweg 152	. . . . .	woonhuis.
Morgenzonweg 128	. . . . .	woonhuis.
Kl. Parallelweg 5	. . . . .	woonhuis.
Kl. Parallelweg 13—15	. . . . .	dubbel woonhuis.
Wooldstraat 53	. . . . .	woon-winkelhuis.
Wooldstraat 55—57	. . . . .	woon-winkelhuizen.
Wooldstraat 59	. . . . .	woon-winkelhuis.
Wooldstraat 51	. . . . .	woon-winkelhuis.
Wooldscheweg 73	. . . . .	pension.
Goudvinkenstraat 11—13	. . . . .	dubbel woonhuis.
Goudvinkenstraat 15	. . . . .	woonhuis.
Tuunterstraat 12	. . . . .	woon-winkelhuizen.
Tuunterstraat 13—15	. . . . .	dubbel woonhuis.
3e Gasthuisstraat 19—21	. . . . .	dubbel woonhuis.
Leliestraat 13—15	. . . . .	dubbel woonhuis.
Leliestraat 11 ¹	. . . . .	woonhuis.
Groenloscheweg 26-28-30	. . . . .	woonhuizen.
Groenloscheweg 32	. . . . .	woonhuis.
Groenloscheweg 34	. . . . .	woonhuis.
Jan Tooropstraat 10	. . . . .	woonhuis.
Jan Tooropstraat 13	. . . . .	woonhuis.
Jan Tooropstraat 15	. . . . .	woonhuis.
Jan Tooropstraat 16	. . . . .	woonhuis.
Jan Tooropstraat 18	. . . . .	woonhuis.
Schoolstraat 3	. . . . .	pakhuis (grond).
Schoolstraat 3	. . . . .	pakhuis.
Dorpbuurt 189	. . . . .	woonhuis.

5.2

Archiefonderzoek

Resultaat archiefonderzoek

In de geraadpleegde archieven zijn geen aanwijzingen gevonden welke duiden op mogelijke CE binnen het projectgebied.

Conclusie:

Er wordt niet verwacht CE aan te treffen binnen het projectgebied.

Archief Erfgoed Centrum Achterhoek Liemers

5.2.1

Uit archief gemeente Winterswijk.

Nummer toegang : 1058

Inventaris : 8

Beschrijving : Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten

In dit archief zijn geen aanwijzingen aangetroffen welke duiden op mogelijke CE binnen het projectgebied.

Uit archief gemeente Winterswijk.

Nummer toegang : 0296

Inventaris : 179

Beschrijving : Luchtbeschermingsdienst Winterswijk.

Opgave van neergestorte vliegtuigen zonder duidelijke plaatsaanduiding.

Datum	Type

18-09-1940	Whitley

17-08-1941	Whitley

28-12-1941	Hampden

03-04-1943	Lancaster

01-05-1943	Lancaster

13-05-1943	Wellington

04-02-1944	B - 17

23-10-1944	Lancaster

25-12-1944	Typhoon

21-02-1945	Lancaster

Door het ontbreken van locatieomschrijvingen kunnen crash- locaties niet specifiek worden toegeschreven naar het projectgebied.

5.2.2

Gemeente Archief Winterswijk

Archief Opsporen van conventionele explosieven stationsomgeving Winterswijk:

- Plan van aanpak "Explosievenonderzoek stationsomgeving Winterswijk Deelproject Driemark";
- 14 puntenplan "Hoe te handelen bij het aantreffen van explosieven tijdens het explosieven onderzoek in de gemeente Winterswijk";
- Proces verbaal van oplevering "Explosieven opsporingsproject uit de Tweede Wereldoorlog Winterswijk Driemark".

In bovenstaand archief zijn geen aanwijzingen aangetroffen welke wijzen op mogelijke CE binnen het projectgebied.

Archief CEES VAN DEN AKKER ADVIES.

5.3

Vliegtuigen en bombardementsgegevens.

Geraadpleegd is de database van uitgevoerde bombardementen, neergestorte vliegtuigen en neergekomen V1's.

21 juni 1940

Dahliastraat

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd het spoorwegemplacement en de omgeving van het Sportterrein.

26 juni 1940

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd te Huppel en Woold de boerderij van Walvoort K 97.

30 augustus 1940

Neergekomen Messerschmitt Bf 110 G9+?? van het 4./NJG 1 om 23.11 uur bij de voormalige molen op het Hazenveld te Meddo, Winterswijk.

Neergekomen Whitley Mk V P5008 GE-M van het No. 58 squadron om 22.30 uur op de weg van Winterswijk naar Groenlo te Winterswijk.

26 juli 1941

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de boerderij Pas Op in Woold.

17 augustus 1941

Neergekomen Whitley Mk V Z6586 ZA- van het No. 10 squadron om 02.30 uur te Kotten Winterswijk.

4 februari 1944

Neergekomen B-17F met nummer 42.3500 GS-H van de 482nd Bomb Group van het 812th Bomb Squadron om 13.30 uur in de omgeving van Meddo in de Achterhoek op een perceel weiland van de fam. Overkamp op de grens van Winterswijk en Eibergen.

4 februari 1944

Neergekomen B-17F met nummer 42.3500 GS-H van de 482nd Bomb Group van het 812th Bomb Squadron om 13.30 uur in de omgeving van Meddo in de Achterhoek op een perceel weiland van de fam. Overkamp op de grens van Winterswijk en Eibergen.

13/14 juli 1944

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de Wooldseweg, Golsweg, Kottenseweg, Parallelweg, Rusthuisstraat, Komkommerpad en de buurtschap Woold.

28 september 1944

Bombardement omstreeks 15.00 uur op Winterswijk. Getroffen werd de Morgenzonweg nabij het spoorwegkruispunt Winterswijk - Zutphen en het spoorwegemplacement.

Bombardement omstreeks 17.00 uur op Winterswijk. Getroffen werd de Morgenzonweg L190 en de spoorlijn Winterswijk – Zutphen.

30 september 1944

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd een schuilkelder voor het stationsgebouw, het stationsemplacement, een machineloods, dertig wagons en de kunstmestfabriek van de Coöp. Landbouwbond.

2 oktober 1944

Bombardement op Winterswijk met 8 brisantbommen. Getroffen werden spoorwegknooppunten en de gashouder.

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de Morgenzonweg 70, een spoorwegsplitsing, diverse percelen nabij het station en de gashouder.

10 oktober 1944

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de Morgenzonweg.

18 oktober 1944

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de omgeving van het spoorwegknooppunt bij de Morgenzonweg.

20 oktober 1944

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de Morgenzonweg.

21 oktober 1944

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de Morgenzonweg 70, een spoorwegsplitsing, diverse percelen nabij het station en de gashouder.

23 oktober 1944

Neergekomen Lancaster Mk I PD331 GZ- van het No. 12 squadron te Winterswijk, Huppel.

2 november 1944

Bombardement door P-51 Mustang Mk Y2- van het No. 442 RCAF Caribou squadron op Winterswijk.

4 november 1944

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de Morgenzonweg.

19 november 1944

Bombardement met 16 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 26.1.

25 november 1944

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de spoorlijn ten zuidwesten van Winterswijk.

26 november 1944

Bombardement met 16 bommen op Winterswijk. Getroffen werd het station en de spoorlijn naar Arnhem ter hoogte van km 39.

29 november 1944

Bombardement met 6 bommen op Winterswijk. Getroffen werd de spoorlijn naar Neede ter hoogte van km 9.

Bombardement om 12.30 uur met 24 bommen op Winterswijk. Getroffen werd de boerderij van dhr. J.A. Beskers, Woold K 53 I en een spoorlijn ter hoogte van km 9.5 en km 50.

4 december 1944

Bombardement met 2 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 26.

5 december 1944

Bombardement met 12 bommen op Winterswijk. Getroffen werd de Wooldseweg 1, het rusthuis aan de Kottenbergseweg, Rusthuisstraat, Weurden, Eelinkstraat, Helderkampstraat, Kettingstraat, Kreilstraat en het station.

10 december 1944

Bombardement om 13.00 uur met 9 bommen op Winterswijk. Getroffen werd het station, Inslagstraat en Kreilstraat.

14 december 1944

Bombardement met 4 bommen op Winterswijk. Getroffen werd het station en omgeving.

15 december 1944

Bombardement om 09.45 uur op Winterswijk. Getroffen werd de garage Weekenstroo aan de Misterweg 106 en de Bocholtzstraat.

23 december 1944

Bombardement met 6 bommen op Winterswijk. Getroffen werd het station en omgeving.

25 december 1944

Bombardement door een Typhoon Mk IB ZH- van het No. 266 Rhodesia squadron op Winterswijk. Getroffen werd het station.

Neergekomen Spitfire Mk LZ- van het No. 66 squadron omstreeks 10.30 uur bij de voormalige boterfabriek aan de Tuberweg (nu staat hier het streekziekenhuis) te Winterswijk.

Neergekomen Typhoon Mk IB MN206 ZH- van het No. 266 Rhodesia squadron om 10.30 uur aan de Tuberweg te Ratum, Winterswijk.

29 december 1944

Bombardement omstreeks 11.00 uur met 30 bommen op Winterswijk. Getroffen werd het station en omgeving.

31 december 1944

Bombardement op de spoorlijnen bij Winterswijk door vier vliegtuigen met 5,2 ton brisantbommen. Getroffen werd het station en het spoorwegemplacement.

1 januari 1945

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd het station.

4 januari 1945

Bombardement met 30 bommen op Winterswijk. Getroffen werd het station en omgeving.

10 januari 1945

Neergekomen V-2 om 23.00 uur op Winterswijk. Getroffen werd de begraafplaats.

11 januari 1945

V-2 neergekomen te Winterswijk. Getroffen werd de Waliëneweg.

23 januari 1945

Bombardement op Zutphen. Getroffen werd de Eefdensebrug en de spoorlijn ter hoogte van km 36.1 naar Winterswijk door 6 bommen.

3 februari 1945

Bombardement met 16 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 35.8.

6 februari 1945

Bombardement met 4 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 47.6.

8 februari 1945

Bombardement met 4 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 15.8.

9 februari 1945

Bombardement met 3 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 39.

10 februari 1945

Bombardement met 4 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 33.6.

11 februari 1945

Bombardement met 2 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 34.7.

14 februari 1945

Bombardement met 22 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 36.5 en km 47.7.

16 februari 1945

Bombardement om 13.15 uur met ca. 30 bommen op Winterswijk. Getroffen werd het perceel Oostervoort 48, boerderijen te Henxel, het spoorwegemplacement en de Spoorstraat.

20 februari 1945

Bombardement met 4 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 38.9.

21 februari 1945

Bombardement met 8 bommen op Winterswijk. Getroffen werd een spoorlijn ter hoogte van km 49,7.

21 februari 1945

Neergekomen Lancaster Mk III PB666 9J-J van het No. 227 squadron om 22.00 uur in het Woold nabij de voormalige boterfabriek van de fa. Zwanenberg en de boerderij van dhr. J.H. Damkot K 21 te Winterswijk.

24 februari 1945

Bombardement om 21.45 uur met 16 bommen op Winterswijk. Getroffen werd de bakkerij in de Wooldstraat 55, Keizerstraat 2 en 4 en een spoorlijn ter hoogte van km 23.8.

4 maart 1945

Bombardement met 17 bommen op Winterswijk. Getroffen werd het spoorwegemplacement, de brandstof- en kunstmestloods van de fa. Zegelink, enkele woningen aan de Parallelweg en de boerderij van J. ter Horst op L 254.

9 maart 1945

Bombardement om 14.00 uur op Winterswijk. Getroffen werd de Parallelweg, de Keizers, Leliestraat en de Gasthuisstraat.

19 maart 1945

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de Kreilstraat.

20 maart 1945

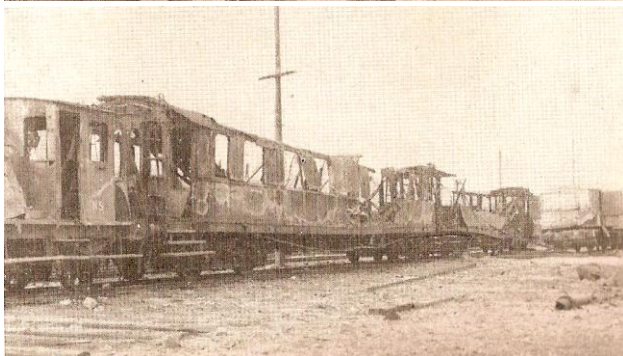
Bombardement om 11.00 uur op Winterswijk. Getroffen werd de Groenloseweg en omgeving, de fabriek van de fa. H. Willink & Co en een loods van de meubelfabriek Koopmans

21 maart 1945

Bombardement om 10.00 uur op Winterswijk. Getroffen werd het spoorwegemplacement, de omgeving van het station, de Tuunterstraat, Rusthuisstraat, Goudvinkstraat en de omgeving van de fabriek van H. Willink & Co.

Winterswijk

Winterswijk

Bombardement om 16.30 uur op Winterswijk. Getroffen werd Groenlosestraat 32 en 34, Prins Hendrikstraat en Jan Tooropstraat.

22 maart 1945

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd te Kotten H 61.

26 maart 1945

Bombardement op Winterswijk. Getroffen werd de Silo van de Landbouwersbond en een spoorlijn.

28 maart 1945

Bombardement om 13.15 uur op Winterswijk. Getroffen werd het spoorwegemplacement, Corleseweg L 201 I, een Duitse munitietrein bij de Puls op de lijn Winterswijk - Bocholt, een Duitse vrachtwagen met munitie op de Misterweg L 203 I, de Scholtenenk, School C, Ratumsestraat, Misterstraat 21 I en 24 I, Wooldstraat 51, 53, 55, 57, 59, het terrein achter de apotheek van dhr. Koen, omgeving van het badhuis, Bossesteeg, een weiland bij de Morsestraat, Spoorstraat, Schoolstraat 3, Wooldseweg 1, 73, Parallelweg 36, 38, 52, 58, 60, 62, Kreilstraat 5, 7, 17, 19, 21, 23, 18 en 20, Inslagstraat 20, 22, 24, Keizerstraat 2, 4, Misterweg 106, Morgenzonweg 45, 53, 70, 106, 108, 128, 132, 140, 142, 144, 150, 152, Kleine Parallelweg 5, 13, 15, Goudvinkenstraat 11, 13, 15, Tuunterstraat 12, 13, 15, 3e Gasthuisstraat 19, 21, Leliestraat 11, 13, 15, Groenloscheweg 26, 28, 30, 32, 34, Jan Tooropstraat 10, 13, 15, 16, 18, Dorpsbuurt 189 en de fabriek van de fa. Meijerink & Co op de Beuzenesch.

Resultaat:

In de beschrijving van uitgevoerde bombardementen zijn geen opgaven aangetroffen welke verwijzen naar een of meerdere projectlocaties of de directe omgeving daarvan.

Luchtfoto's

5.4

De navolgende luchtfoto collecties zijn geraadpleegd:

Luchtfoto's 1940-1945 WOII RAF/USAF (Kadaster)

doos nr. 783 de foto nr's 3069 t/m 3100 en 4024 t/m 4069;

doos nr. 782 de foto nr's 3133 t/m 3150 en 4139 t/m 4144.

De geraadpleegde foto's bestrijken het gebied ten oosten van Winterswijk.

Op de geraadpleegde foto's zijn ter plaatse van de projectlocaties geen sporen van inslagen of oorlogshandelingen waar te nemen.

Conclusie:

Er wordt niet verwacht CE aan te treffen.

Explosieven Opruimings Dienst Defensie (EODD)

5.5

In de database van de EODD is gezocht naar relevante meldingen en uitvoeringopdrachten (UO's), CE voor het onderzoeksgebied.

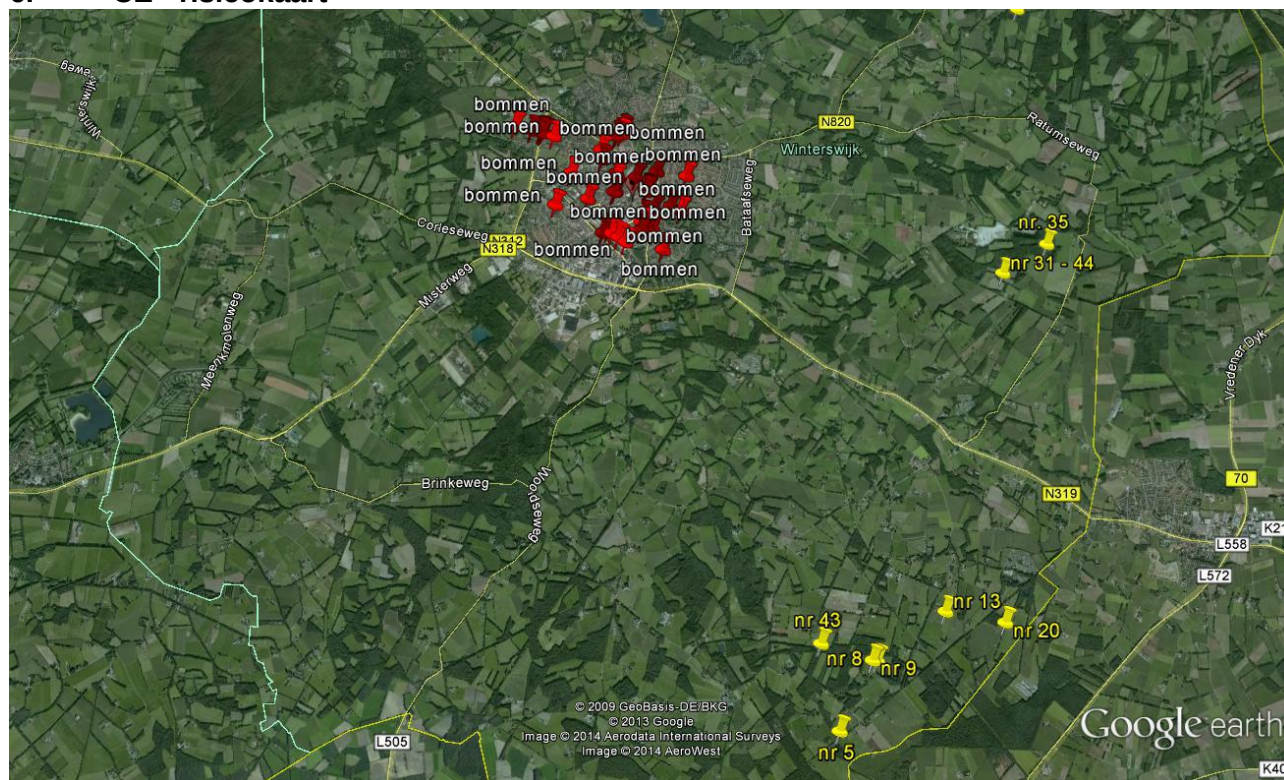
Conclusie:

Er zijn geen meldingen van ruimingen ter plaatse of directe omgeving van de projectgebieden aangetroffen.

Er wordt niet verwacht CE aan te treffen.

6. CE - risicokaart

Kaart met plaatsaanduiding van gevallen bommen en projectlocaties met nummer

Kaart met plaatsaanduiding oorlogshandelingen

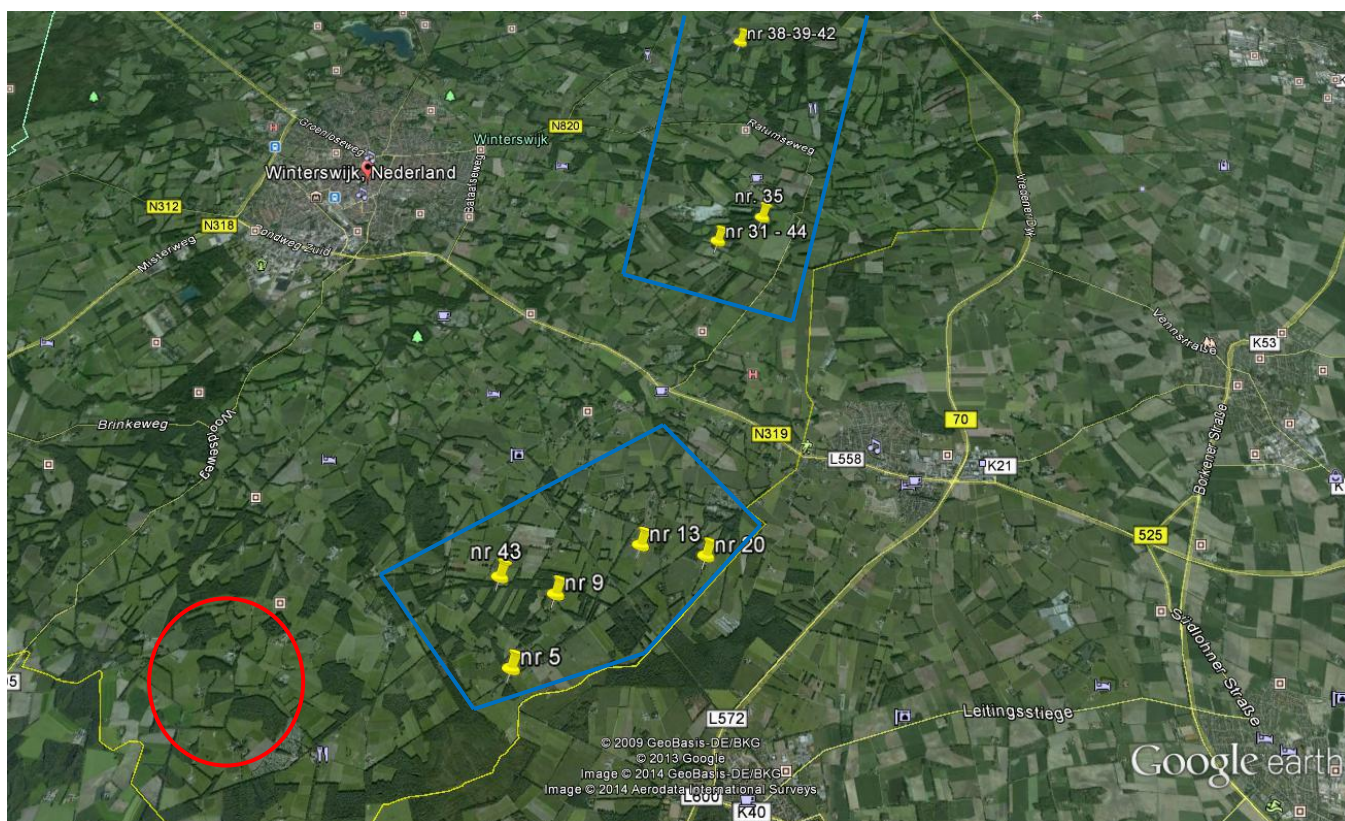
Verwoeste en beschadigde bebouwing

Locatie opstelling Duitse tank

Kaart van verdachte gebieden (Risicokaart CE)

Binnen de **blauwe lijnen** het onderzoeksgebied CE. De gebieden zijn onverdacht van CE.

Binnen de **rode lijnen** het gebied dat **verdacht is van CE**.

7. Leemten in kennis en bronnen materiaal

- Het is onvoldoende bekend of er veranderingen in de naoorlogse situatie in het onderzoek gebied zijn opgetreden door het uitvoeren van cultuur / civieltechnische werken.
- Het is onvoldoende bekend of er gedurende de periode mei 1945 tot en met 1970 blindgangers en/of resten van CE aangetroffen dan wel verwijderd zijn binnen het onderzoeksgebied.

8. Vaststellen en afbakenen van verdacht gebied

Op basis van verkregen informatie uit literatuur, archieven, luchtfoto's en websites wordt niet verwacht in het onderzoeksgebied CE aan te treffen.

Dat betekent dat er geen sprake is van verdacht gebied. De soort, hoeveelheid en verschijningsvorm van mogelijke CE hoeft om deze reden niet te worden uitgewerkt.

9. Conclusie en advies

9.1 Conclusie vooronderzoek

De beschietingen en bombardementen hebben niet plaatsgevonden in het onderzoeksgebied.

De aanwijzingen van crash- locatie's van diverse vliegtuigen verwijzen niet naar het onderzoeksgebied.

Het projectgebied zoals aangegeven op pag.6 (kaart projectgebieden) is **onverdacht van CE** op basis van informatie uit opgevoerde bronnen.

9.2 Advies

Opdrachtgever wordt geadviseerd de voorgenomen werkzaamheden regulier uit te voeren.

10. BIJLAGEN

Geraadpleegde Bronnen.

Archieven

Titel	Instelling	Omschrijving
Bombardementen en Neergekomen vliegtuigen	<i>Cees van den Akker Advies</i>	
Gemeentearchief	Gemeentehuis Winterswijk	Archief opsporen conventionele explosieven spoorweg emplacement en omgeving.
Streekarchief Doetinchem	Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers	0296 Brandweer en luchtbescherming 1058 NBS Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten Winterswijk
Streek bibliotheek Doetinchem	Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers	Streekliteratuur
Archief database meldingen	EODD	Meldingen en uitvoering opdrachten
Luchtfoto archief WO II	Kadaster	Dotka WO II
Luchtfoto archief WO II	Bibliotheek Wageningen UR	Dotka WO II

Geraadpleegde literatuur

Titel	Auteur	Uitgave
Winterswijk in oorlogstijd	W.D. Lelieveld	
Winterswijk in de Tweede Wereldoorlog	Willem Winterdink	Vereniging het Museum Winterswijk
Herinneringen aan de bevrijding van Winterswijk	H.B. Aalbers J.G. Ruwhof	
September 1944 Operatie Market Garden	A.Korthals Altes, K. Magry, G Turing, R. Voskuil	Fibula-Van Dishoek
De Luchtoorlog boven Nederland	Bart van der Klauw Bart M. Rijnhout J. v. d. Veer	De Bataafse Leeuw Amsterdam
Gelderland Bevrijd	Christ Peters	

Geraadpleegde websites

Website	
- http://watwaswaar/	
- http://www.nimh.beeldbank.defensie.nl	
- http://tweede-wereldoorlog.org	
-Stichting erfgoed van de oorlog	
-Verliesregister 1939-1949	
-Centraal Archief Depot- Min. Defensie	
-Brisant Erfgoed	